

Universiteit Utrecht

Faculteit Geesteswetenschappen
Bacheloropleiding Nederlandse taal en cultuur

Koningsvrouwen

De Davidspelen van Vondel in genderperspectief

Begeleidende docent: dr. Marco Prandoni

Eindwerkstuk Vroegmoderne Nederlandse Letterkunde

Ida Luttikhuisen, 0466255

17 september 2010

INHOUDSOPGAVE

INLEIDING	4
0.1 Koning David en zijn vrouwen.....	4
0.2 De vrouwen in de Davidspelen van Vondel.....	6
0.3 Mijn interpretatiekader	7
0.4 Samenvatting <i>Koning David in ballingschap</i>	8
0.5 Samenvatting <i>Koning David hersteld</i>	10
1. PRINCES THAMAR: ‘een bloem getreên in ’t stof’	12
1.1 Inleiding.....	12
1.2 ‘Tusschen bloet en bloetverwant / Is een bant / Van natuur, niet licht te breecken’: de relatie tussen koning David en zijn kinderen.....	13
1.3 ‘Laet de spin / Vry gal uit zulck een leli zuigen’: Thamar in debat met haar vaders bijvrouwen	15
1.4 ‘Een vriendelijck bejegenen / Vermurwt een steenen hart’: Thamars bemiddelingspoging	17
1.5 ‘Zie voor u datge niet van Godt en eer verbastert’: de confrontatie tussen Thamar en Absolon	20
1.6 De functie van Thamar	24
2. DAVIDS BIJVROUWEN: ‘tien tacken tot een kroon’	27
2.1 Inleiding.....	27
2.2 ‘Wat spookeryen zijn ons niet / In naere schaduwe verscheenen!’: de geestverschijning en droomvertellingsscène	28
2.3 ‘Men eert d’opgaende, en niet eene ondergaende zon’: het politieke inzicht van de bijvrouwen	30
2.4 ‘Vrouwenschennis’: koning David laat zijn bijvrouwen achter als blijk van zijn heerschappij	37
2.5 De functie van de bijvrouwen	42

3. KONINGIN BERSEBA: 'Zy spant de kroon in 't hart'	45
3.1 Inleiding.....	45
3.2 'Zoo klampte David, [...] / Op overspel, verraet, en godtvergeeten moort': Urias vertelt de voorgeschiedenis.....	46
3.3 'Is 't billijk dat ge mij en deze vrucht verlaat, / uzelve inbrokt om die boze aard te bergen?': Berseba's pleidooi voor behoud van haar gezin	49
3.4 'Waar zal de stiefmoêr zich betrouwen?': Berseba doet haar beklag bij Sobi.....	53
3.5 'Geluk, o koningin! De dood van Absolon / is 't leven van de kroon en uwen Salomon': Berseba zegeviert.....	55
3.6 De functie van Berseba.....	56
CONCLUSIE	60
BIBLIOGRAFIE	62

INLEIDING

0.1 Koning David en zijn vrouwen

De oudtestamentische koning David heeft zijn weg naar de troon van Israël op allerlei manieren bewerkstelligd; zo ook middels vele huwelijken. Door te trouwen met vrouwen en dochters uit belangrijke Judeese families wist hij zijn invloed en macht uit te breiden. Volgens de gegevens uit de Bijbel had David tenminste achttien vrouwen, waaronder tien 'bedtgenooten', oftewel bijvrouwen.¹ Hoewel polygamie, of liever gezegd polygynie, in de Bijbel niet expliciet verboden is, wordt het eerder afgeraden dan gestimuleerd.² Buiten het feit dat buitenlandse vrouwen de koning konden verleiden tot afgodendienst leidde 'veelwijverij' bijna onvermijdelijk tot spanningen, afgunst en intriges tussen de diverse vrouwen, maar ook tussen hun kinderen. Het verhaal van de opstand van Absalom is daar het bekendste voorbeeld van.

Net als in de Bijbel speelt bij Vondel het seksuele gedrag van David en zijn zonen een belangrijke rol en heeft die handelwijze 'allerlei politieke consequenties en ingrijpende gevolgen voor de vrouwelijke dramatis personae' (Van der Lingen 1997: 52). In Davids eigen verhaal is vooral zijn seksuele escapade met Batseba en de moord op haar man Uria een staaltje van zijn machtsmisbruik. Hier gedraagt David zich onbezonnen en is hij puur op lustbeleving uit. Deze genen zijn op zijn zonen overgegaan en zullen zijn bewind in gevaar brengen. De straf van God die volgt op deze misdaad is dan ook meedogenloos. Achtereenvolgens verliest David maar liefst drie zonen, wordt het leven van zijn enige dochter en zijn tien bijvrouwen totaal vernietigd en veroorzaakt de opstand van Absalom ook nog eens een burgeroorlog met vele onschuldige slachtoffers.³ Vondel zegt daarover in zijn opdracht aan de weduwe van Abraham de Wees voorafgaand aan *Koning David in ballingschap* het volgende:

¹ In de Bijbel worden acht vrouwen bij naam genoemd: Michal, Abigail, Ahinoam, Eglah, Maacha, Abital, Haggith, en Batseba.

² Deut. 17:17 vermeldt: 'Evenmin is het de koning toegestaan er veel vrouwen op na te houden, want dat zou hem tot afgodendienst kunnen verleiden.' 1 Kon. 11:1-11 zegt onder andere over Salomo: 'Hij had zevenhonderd hoofdvrouwen en driehonderd bijvrouwen, en deze vrouwen maakten hem ontrouw'.

³ Deze drie zonen zijn: het eerste kind van David en Batseba, vervolgens Amnon en tenslotte Absalom.

Een goude kroon op het hoofd te willen draegen, als Absolon, of de korte wellust van een schoon vrouwenbeelt te genieten, als David, wat staenze zoone en vader dier! Heilige en weereltsche bladen zijn dicht bezaeit met diergelijcke voorbeelden, daer dickwijl eene heele weerelt, en duizenden onnozelen meer om te lijden hebben dan de menschelijcke natuur maghtigh is uit te harden (17-23).

De vrouwen van koning David werden beschouwd als zijn bezit, een teken van rijkdom en macht en een garantie voor het nageslacht.⁴ Voor de positie van de vrouw betekende dit voornamelijk dat deze volledig ondergeschikt was aan die van de man. De verhoudingen ten tijde van de bijbelschrijvers en herbewerkers waren nu eenmaal patriarchaal en in die denk- en leefwereld lieten de auteurs hun personages handelen. Eer, mannelijkheid en kracht waren nauw verbonden met de bescherming van het eigen bezit. Een aantasting daarvan, de verleiding van de echtgenote of zuster, betekende een aantasting van de eer van de mannen, die hun eigendom hadden moeten beschermen. Deze schande kon worden uitgewist door over te gaan tot fysiek geweld. 'De sociale positie van een man en van de door hem beschermde familie, zijn reputatie en zijn eer worden dan ook in grote mate bepaald door zijn fysieke weerbaarheid, zijn mannelijkheid en moed' (Leuker & Roodenburg 1988: 63, 65). Eer en eerwraak spelen in deze twee tragedies van Vondel aldus een fundamentele rol.

Het thema dat hiermee nauw in verband staat is de verkrachting. Naast Davids overweldiging van Uria's vrouw wordt ook zijn dochter Tamar verkracht, en wel door zijn eigen zoon. Dit komt niet alleen Amnon duur te staan, maar ook voor David zijn de consequenties van deze wandaad groot. Wanneer Absalom later een opstand tegen hem begint, speelt verkrachting alweer een rol, want David wordt te schande gemaakt doordat Absalom in het openbaar geslachtsgemeenschap heeft met zijn tien bijvrouwen. Absalom volgt hierin het advies van Achitofel, die weet waar hij David het meest kan treffen: in het publiek onteren van deze koning. Volgens de literatuurwetenschapper F.W. Korsten is verkrachting een uiting van een machtssysteem. Het is 'een wapen in het gewelddadig vestigen van een politieke of sociaal-culturele orde en het onderwerpen van onderdanen' (Korsten 2006: 178). Het wordt ook in de Davidspelen van Vondel als

⁴ Zie de Joodse Encyclopedie: <http://www.jewishencyclopedia.com/view.jsp?artid=213&letter=M>.

verwerpelijk gezien, niet zozeer vanwege de vrouwen, maar meer omdat het rechtmatig bezit wordt aangetast. Verkrachting wordt dan ook beschouwd als ‘een onwettige daad die moet laten zien hoe de soeverein boven de wet staat, maar ook een daad die legitimeert dat men in opstand komt tegen hun soeverein’ (Korsten 2006: 179).

Ondanks zijn misbruik van macht kunnen we David toch geen absoluut autoritaire koning noemen. Zo zijn er gedurende zijn gehele leven wel degelijk vrouwen geweest die invloed op hem hebben gehad. Het beeld van de vrouwen in Davids verhaal is dan ook veelzijdiger dan hun ondergeschikte positie zou doen vermoeden. Het is opvallend dat in een tijd waarin de rol en invloed van vrouwen zeer beperkt was, deze vrouwen toch op een aanzienlijk aantal belangrijke momenten in de geschiedenis van David en zijn koningshuis ‘actief en heilzaam’ aanwezig waren. Ze hebben zelfs een belangrijke bijdrage geleverd aan de beeldvorming van deze grote koning (Van der Lingen 1997: 134). Dat is niet alleen het geval in de tragedies die Vondel over David heeft geschreven; in de Bijbel was dat ook al zo.⁵ Deze vrouwen zijn dan ook meer dan alleen slachtoffers.

0.2 De vrouwen in de Davidspelen van Vondel

Een rijke bron voor de zeventiende-eeuwse normen voor de ideale vrouw is *Houwelick* van Jacob Cats. De moralistische Cats heeft zich als geen ander beziggehouden met de taakverdeling tussen vrouwen en mannen. De deugden door de vrouw te betrachten zijn volgens hem: ‘onderdanigheid, trouw, vriendelijkheid, zedigheid, schaamte, bezigheid, bescheidenheid’. Argumenten ter ondersteuning ontleent hij aan de Bijbel: ‘Petrus beveelt de vrouwen hare mannen onderdanig te zijn; Paulus laat ze niet toe over hen heerschappij te voeren, maar beveelt haar onderworpen te zijn’. Maar, zegt Cats: ‘Ik meene dat de vrouw ten dienste van den man, ook grote dingen zelf ten goede leiden kan’. Hij pleit ervoor om verstandige vrouwen in grote dingen te raadplegen. Menig man is daar wel bij gevaren. Niet zelden was het inzicht van de vrouw beter dan dat van de man (Cats 1993: 70, 98).⁶

De vrouwen in de Davidspelen van Vondel krijgen, ondanks hun inferioriteit in deze door mannen gedomineerde samenleving, een belangrijke stem en spelen een grote

⁵ Andere stukken van Vondel over koning David met een grote rol voor vrouwen: *Gebroeders* en *Adonias*.

⁶ Van Gemert is van mening dat Vondel in zijn tragedie *Adam in ballingschap* de ideologische conventies van Cats volgt (Van Gemert 1996: 7).

rol van betekenis.⁷ Toch hebben ze tot op heden in het wetenschappelijk onderzoek weinig aandacht gekregen. De gezaghebbende interpretaties van de Davidspelen die ons ter beschikking staan van de Vondelspecialisten Smit, Langvik-Johannessen, Konst en Korsten zijn ontegenzeggelijk interessant, maar kenmerken zich door een androcentrische benadering.⁸ En dat terwijl juist de vrouwen in deze tragedies de confrontatie aangaan en zich hartstochtelijk weren met krachtige argumenten.⁹ De stereotiepe zeventiende-eeuwse kenmerken van vrouwelijkheid waren destijds: zwak, passief, emotioneel, kwetsbaar, redeloos en niet al te intelligent. Mannen bezaten daarentegen wel ideale menselijke eigenschappen. Zij waren juist wel intelligent, bekwaam, moedig, actief, rationeel en redelijk (Kloek 1995: 250, Sneller 2000: 127). De ideale mens was dus een man. Vondels vrouwen daarentegen tonen ook eigenschappen die traditioneel alleen aan mannen werden toebedeeld. Zij zijn ook moedig en verstandig, terwijl in deze stukken juist de mannelijkheid van koning David kwetsbaar is. Er komt hier dan ook een ander, moderner standpunt naar voren: mannen en vrouwen moeten elkaar in het dagelijks leven bijstaan en aanvullen. Dat betekent onder andere dat een vrouw tijdelijk de leiding mag overnemen wanneer bijvoorbeeld de man zich onverstandig gedraagt. Desalniettemin ligt 'de verantwoordelijkheid voor alle beslissingen uiteindelijk bij de man' (Van Gemert 1996: 7).¹⁰

0.3 Mijn interpretatiekader

De man-vrouw verhoudingen vervullen in deze tragedie een belangrijke functie, waarbij de bijbeltekst door Vondel *gendergeladen* is gemaakt. Gender bestudeert de gedragscodes die in een bepaalde cultuur voor mannen en vrouwen gelden. In mijn onderzoek analyseer ik het aandeel in de handeling van de verschillende vrouwelijke personages, waarbij ik me richt op de genderrepresentaties. De mannen en vrouwen

⁷ In *Koning David in ballingschap* krijgen de bijvrouwen en Thamar zelfs evenveel tekst als de hoofdpersonen David en Absolon samen, namelijk ca. 4.500 woorden.

⁸ Zie Smit 1962: 1-111, Langvik-Johannessen 1987: 169-223 en Korsten 2006: 169-191. Bij zijn interpretatie van *Gebroeders* komen bij Korsten de vrouwelijke personages wel uitgebreid aan de orde, bij *Koning David hersteld* ligt zijn focus daarentegen voornamelijk bij de mannelijke personages David, Absalom en Joab.

⁹ Schenkeveld-van der Dussen is een andere mening toegedaan en noemt Vondels werk 'vrouwvijandig' en 'antifeministisch' (Schenkeveld-van der Dussen 2002: 22). Mijn onderzoek laat echter zien dat het in deze tragedies genuanceerder ligt.

¹⁰ Vergelijkbaar met Adam en Eva in Vondels tragedie *Adam in ballingschap*.

verwoorden namelijk zelf bewust en onbewust hun positie in genderkwesties. Ik zal daarbij de volgende vragen stellen aan de tekst:

- * Wat is de functie van de vrouwen in deze tragedies?
- * Hoe stellen ze zich op in de discussies en hoeveel ruimte krijgen ze daarin?
- * Hoe gaan ze met de mannelijke personages om en hoe gaan zij om met hen?
- * Hoe is hun sociale positie?
- * Hoe zou het zeventiende-eeuwse publiek hen beoordeeld hebben?

Bij mijn analyse en interpretatie maak ik gebruik van de methoden die onder andere Lia van Gemert en Agnes Sneller hebben toegepast in hun genderanalyses van *Adam in ballingschap* en *Jeptha*: semiotiek en deconstructie (Van Gemert 1996, Sneller 2000). In de semiotiek wordt taalgebruik opgevat als een proces van betekenisproductie, waarin onder meer beeldspraak een belangrijke rol speelt. Door een semiotische leeswijze kan er, naast de expliciete boodschap, een implicietere tweede betekenis naar voren komen. Daarnaast blijken teksten vaak tegenstrijdig en meerduidig te zijn, vooral ook die van Vondel. Ik ga daarom tevens op zoek naar onverenigbare situaties, waarbij ik niet op de hoofdzaken let, maar juist op de marginale zaken. Door deconstructie van de genderboodschappen die in de tekst liggen opgeslagen hoop ik meer zicht te krijgen op de wijze waarop de verschillende posities van vrouwen en mannen, als vanzelfsprekend of gewenst, worden gepresenteerd. In mijn analyse verwijs ik regelmatig, teneinde toe te lichten of te vergelijken, naar de tekst uit de Bijbel.

0.4 Samenvatting *Koning David in ballingschap* (voortaan afgekort tot 'DB')¹¹

Absolon (in de Bijbel 'Absalom') vraagt via zijn zuster Thamar een gesprek aan met zijn vader, de regerend koning David. Sinds zijn ballingschap, die Absolon als straf opgelegd had gekregen voor zijn broedermoord, zijn er vele jaren verstreken. Hij heeft namelijk zijn halfbroer Amnon gedood na diens verkrachting van hun beider zuster Thamar. Zij is Absolon hiervoor nog altijd dankbaar en brengt deze ontmoeting graag tot stand. De koningszoon vraagt zijn vader toestemming die nacht nog naar Hebron af te mogen

¹¹ De editie hier gebruikt is van Sterck (*De werken van Vondel*, deel 9, 1936) van de dbnl.

reizen. Hij heeft God beloofd een dankoffer te brengen als David zijn schuld zou kwijtschelden. David is gelukkig zijn zoon weer te zien en verheugd over zijn godvruchtige voornemens. Zonder aarzelen geeft hij Absolon permissie deze belofte aan God in te lossen.

De geest van Urias (in de Bijbel 'Uria'), Davids overleden trouwe dienaar, verschijnt ten tonele en brengt Davids zonden in herinnering. In het verleden heeft David Urias' vrouw Bersabe (in de Bijbel 'Batseba') verleid en is hij schuldig aan diens dood. De profeet Nathan heeft David hierop Gods straf aangekondigd: 'Het zwaert zal in der eeuwigheit van uwen huize niet aflaten. ick zal een ongeluck uit uwen huize tegens u verwecken, uwe vrouwen voor uwe oogen wech rucken, uwen naesten geven, en hy zalze by klaeren zonneshijn beslaepen' (Vondels opdracht, 31-35). Urias' geest beïnvloedt de dromen van Davids bijvrouwen. In hun droom verstoot een jonge leeuw 'zijn vader, d'oude leeuw' (359) en vergrijpt zich vervolgens aan de bergleeuwinnen. Als de bijvrouwen 's ochtends van Thamar vernemen dat Absolon afgereisd is naar Hebron, vertrouwen zij dit nachtelijke vertrek niet. Zij maken Thamar deelgenoot van hun verdenkingen tegen Absolon. Thamar gelooft niets van deze aantijgingen en verwijst de vrouwen naar Davids veldheer Joab. Dan blijkt niet alleen de onheilspellende droom de oorzaak van hun wantrouwen te zijn. Zij voeren verschillende argumenten aan die op de bedrieglijkheid en kroonzucht van Absolon wijzen. Joab is niet ongevoelig voor de argwaan van de bijvrouwen, zeker omdat hij zelf verantwoordelijk is voor de tot stand gekomen verzoening tussen David en zijn oudste zoon. Desondanks voelt hij er weinig voor om David van deze verdenkingen op de hoogte te stellen: David kan erg driftig zijn en bovendien zijn de aantijgingen voor een deel gebaseerd op een 'nachtspook' (432).

Een bode bevestigt de vermoedens van de bijvrouwen. Absolon heeft zichzelf in Hebron tot koning uitgeroepen op advies van Achitofel, Davids voormalige raadgever. David is geschokt en geeft Joab het bevel de stad te verdedigen. Ook Thamar is verbijsterd en stelt voor een poging te doen om haar broer op andere gedachten te brengen. Zij reist hiertoe af naar de verblijfplaats van Absolon, die met zijn leger onderweg is naar Jeruzalem. David moet kiezen tussen ofwel de stad tegen de aanval van zijn zoon te verdedigen, dan wel Jeruzalem te verlaten. Hij legt deze beslissing in de handen van de aartspriesters. In eerste instantie geven zij er de voorkeur aan dat David weerstand biedt tegen de dreigende aanval. Een vertrek verdooft immers de 'glans der

majesteit' (1189). Joab stelt echter voor de bijvrouwen van David achter te laten, waardoor de suggestie wordt gewekt dat de koning weldra terug zal keren. David en de aartspriesters stemmen hiermee in. Uit alle macht proberen de bijvrouwen David van deze beslissing te doen afzien, uit angst voor 'de jonge leeuw', maar zijn besluit staat vast. Als Thamars bemiddelingspoging met haar broer eveneens onsuccesvol blijkt, verlaat David als balling Jeruzalem in het gezelschap van Bersabe, zijn jongste zoon Salomon en de aartspriesters.

In het laatste bedrijf verschijnen Absolon en Achitofel als overwinnaars ten tonele. De aartspriesters keren terug naar Jeruzalem en huldigen Absolon als nieuwe koning. Hetzelfde geldt voor Chusai, Davids 'geheimraet'. Hoewel zij veinzen de nieuwe koning te eren, zijn zij in werkelijkheid in opdracht van David naar het kamp van Absolon overgegaan. Absolon bespreekt de oorlogsstrategieën met Achitofel. Deze adviseert hem direct de achtervolging op zijn vader in te zetten. Chusai raadt dit echter af en zegt dat het de voorkeur verdient af te wachten tot het voetvolk zich verzameld heeft. Beide adviezen worden neergelegd bij de krijgsraad. Op aanraden van Achitofel besluit Absolon om in het openbaar Davids bijvrouwen te beslapen. Zij smeken hem, bijgestaan door Tamar, van deze ontoring af te zien, doch er wordt hen geen genade getoond. Als bepaald wordt dat de raadgeving van Chusai opgevolgd zal worden, besluit Achitofel zelfmoord te plegen. De aartspriesters eindigen de tragedie met een voorspelling die aangeeft dat David uiteindelijk zal triomferen. Gods vloek zal Absolon treffen: hij zal de dood vinden in het bos van Efraïm.

0.5 Samenvatting *Koning David hersteld* (voortaan afgekort tot 'DH')¹²

Sobi, vorst der Ammonieten, verschijnt in Manaïm, het ballingsoord van David en biedt zijn hulp aan. Joab informeert hem over de opstand van Absolon en geeft aan dat hij Davids zoon in een gevecht niet zal sparen, ook als David hier niet mee in zou stemmen. Een eventueel vredesverdrag tussen vader en zoon wijst hij bij voorbaat van de hand. Inmiddels is Absolons leger al in aantocht. David wil een confrontatie tussen de twee machten vermijden uit angst dat zijn zoon in deze strijd om het leven zal komen. Ondanks alles blijft David zijn zoon verontschuldigen. Hij wijt de opstand aan Achitofel

¹² De editie hier gebruikt is van Konst (Deltareeks 2004).

en geeft vooral zichzelf de schuld. Zijn uit het verleden stammende zonden hebben deze coup immers veroorzaakt. David realiseert zich dat hij zijn kroon alleen met het verlies van zijn zoon kan terugwinnen.

Amasa, Absolons veldheer, meldt zich in het kamp van David teneinde een vredesverdrag tot stand te brengen. David is bereid met hem in gesprek te treden, echter Joab wil koste wat het kost vermijden dat Amasa David persoonlijk te spreken krijgt. Uiteindelijk wordt overeengekomen dat Joab namens de koning het gesprek zal voeren. Joab staat niet open voor onderhandeling met Amasa en geeft aan dat slechts het zwaard uitkomst kan brengen. David doet hij geloven dat Amasa geen vrede op het oog had, maar verschenen is als spion. Nu het voor de verbannen koning duidelijk is dat een oorlog onvermijdelijk is, besluit hij zelf aan de strijd deel te nemen om er zodoende voor te kunnen zorgen dat zijn zoons leven gespaard zal worden. Zowel Berseba als Joab stellen alles in het werk om hem hiervan te weerhouden, waarbij zijn vrouw hem voorhoudt dat zijn jongste zoon Salomon ook bescherming nodig heeft. David geeft uiteindelijk toe, maar niet zonder zijn leger uitdrukkelijk te instrueren Absolon in de strijd geen haar te krenken.

Het nieuws van Achitofels dood bereikt het kamp van David. Aangezien David in hem de aanstichter van Absolons muiterij ziet, geeft dit bericht hem nieuwe hoop. Berseba is intussen minder optimistisch en doet haar beklag bij Sobi. Die verzekert haar dat in het geval van een nederlaag voor David zijn rijk voor Berseba en haar zoon zal openstaan. De mogelijkheid van een huwelijk tussen Sobi's dochter en Salomon wordt besproken. Niet veel later blijkt dat Davids leger de overwinning heeft behaald. Maar dan verneemt hij dat zijn oudste zoon in de strijd om het leven is gekomen en is hij diep bedroefd. David verwijt Joab dat hij verzuimd heeft zijn bevel in acht te nemen en wenst dat hijzelf in plaats van Absolon had mogen sterven. Joab en Berseba wijzen hem op zijn verplichtingen als koning. De rouw om zijn gestorven zoon zal ergernis opwekken bij het volk. Terwijl de hovelingen de triomf van de koning bezingen, neemt David zich voor Joab zijn positie als legeraanvoerder af te nemen en Amasa in zijn plaats aan te stellen.¹³

¹³ Met dank aan mijn studiegenote Natasha Amato, die deze samenvattingen heeft gemaakt.

1. PRINCES THAMAR: 'een bloem getreên in 't stof'

1.1 Inleiding

Thamar is de dochter van koning David en de volle zus van Absalom. In de Bijbel speelt ze alleen een rol in de voorgeschiedenis van Absaloms opstand. In 2 *Samuël* 13 en bij Flavius Josephus kunnen we lezen dat Thamar als bijzonder mooi meisje onder streng toezicht stond.¹⁴ Door middel van een list weet haar halfbroer Amnon haar toch alleen bij zich in de kamer te krijgen en te verkrachten. Hoewel haar vader woedend is, onderneemt hij niets tegen zijn oudste zoon. Absalom neemt haar op in zijn eigen huis en zegt haar hierover te zwijgen, hetgeen hij zelf ook jarenlang doet. Vanaf nu is ze prinses af en slijt ze haar dagen binnenshuis als een eenzame geschonden maagd.¹⁵ Toch kan Absalom deze onrechtvaardigheid jegens zijn zusje niet verkroppen. Enige jaren later neemt hij wraak door zijn halfbroer Amnon te laten doden.

In de eerste tragedie van de Davidspelen, DB, heeft Vondel Thamar in ere hersteld. Hij heeft haar zelfs een grote rol toebedeeld; ze is in ieder bedrijf actief aanwezig. In zijn *Inhoudt* wordt daarentegen slechts in een halve zin melding gemaakt van haar 'tusschenspraeck' (37). Volgens Smit heeft Vondel de bemiddelingspogingen van Thamar ingebracht 'voor de afwisseling van hoop en wanhoop in het spel, voor de versterking van het Luciferistisch aspect van Absalom, en voor de verdubbeling van de agnitio' (Smit 1956: 52).¹⁶ In dit hoofdstuk zal ik aan de hand van een uitgebreide analyse van haar handeling laten zien dat deze interpretatie kan worden aangevuld door een genderperspectief in te nemen.

¹⁴ In zijn *Inhoudt* voorafgaand aan de toneeltekst zegt Vondel: 'Het inhoudt van dit treurspel is geschept uit het tweede boeck der koningen, en Josefus zevende boeck van de geschiedenissen der Joden' (57-9).

¹⁵ 'Hij had een dochter die nog maagd was, en van een uitzonderlijke schoonheid, mooier dan de mooiste vrouwen [...] Ze ging als een weduwe bij haar broer Absalom wonen en bleef daar lange tijd' (Flavius Josephus 1996: 407-9).

¹⁶ Agnitio = inzicht, erkenning.

1.2 'Tusschen bloet en bloetverwant / Is een bant / Van natuur, niet licht te breecken': de relatie tussen koning David en zijn kinderen

In de psychologie is het een bekend gegeven dat de eerste presentatie van een personage doorslaggevend is voor de wijze waarop lezers deze zullen beoordelen, het zgn. 'primacy-effect' (Sneller 2000: 139). Het primacy-effect van alle personages in het eerste bedrijf, te weten Thamar, David en Absolon, is positief. Thamar wordt gepresenteerd als de schakel tussen vader en zoon. Die taak zal zij gedurende het gehele stuk behouden, waarbij ze is ingezet om Absolon over te halen andere beslissingen te nemen. Thamar is echter ook nadrukkelijk verantwoordelijk voor een positieve beeldvorming van koning David. Ze benadrukt voortdurend zijn geloofsijver, waardoor hij geliefd is bij God: 'Godt stercke vader in zijn' yver voor de wet' (35). Ook wordt door haar meteen al in vs. 30-1 zijn hoge leeftijd vermeld: 'al is hy grijs geworden, / En sestigh jaeren out'. Davids ouderdom blijkt een regelmatig terugkerend motief te zijn in dit eerste deel van de Davidspelen. Vondel heeft dit aangepast ten opzichte van het bijbelverhaal. Het gevolg is dat David hierdoor wordt gepresenteerd als zijnde verzwakt.¹⁷ Voor Absolon is die zwakte van David een argument om nu eindelijk de macht over te nemen. Naar zijn mening voldoet zijn vader niet meer als leider. De anderen zijn juist van oordeel dat het schandelijk is om het de rechtmatige koning zo moeilijk te maken op zijn oude dag, laat staan door zijn eigen zoon. Het vijfde gebod schrijft immers voor dat kinderen eerbied moeten hebben voor hun vader en hun moeder. Ouders dienden met respect behandeld te worden. In de zeventiende eeuw was men van mening dat God de ouders in aanzien boven de kinderen had geplaatst (Boheemen 1989: 110).

In de Davidspelen is er veel aandacht voor de familiale relaties, waarbij de nadruk valt op de relatie tussen ouders en kinderen, zoals bezongen door de rei: 'Tusschen vader, en zijn kint, / Dat hy mint, / Is de taeiste bant van maegen' (193-5). Men verwijst naar elkaar met aanduidingen van verwantschap als 'vader', 'broeder' en 'zuster'. Deze

¹⁷ Tekstplaatsen DB waar de ouderdom van David ter sprake komt: tekst Absolon volgens de bode: 'De vader suft alree, gezwackt van ouderdom' (693), Joab : 'Toen was de koning jong: nu vallen hem de stappen, / In zijnen ouderdom, te zuur:' (1122-5), David: 'En, jammerlijck misleit in zijnen ouden dagh, / Ten rijcke uitschupt.' (1260), Thamar: 'noch reuckeloos zijn bloet, / Verkout van ouderdom, t'ontstellen' (1279-80), Absolon: 'Die traegen ouderdom aen eene wackre jeught / Verwisselt' (1681), Bedtgenooten: 'schoon hem in zijne oude jaeren' (1692), Absolon: 'In zijnen ouden dagh, naerdien zoo zwaer een last / Een' jongen beter dan een' afgeleefden past' (1713-4).

talige middelen presenteren duidelijk de patriarchale traditie. Semiotisch gezien ontleent Thamar haar identiteit aan haar afhankelijkheidsrelatie tot haar vader en broer. Zij representeert hen. En zoals het een goede dochter en zuster betaamt betoont ze hen gehoorzaamheid en trouw. Haar band met haar vader is goed. Die met haar broer aanvankelijk ook, maar vanwege zijn kwaadaardig gedrag zal die verslechteren. In tegenstelling tot anderen is zij niet beschroomd om haar vader aan te spreken. God bindt hen, ze brengen samen tijd door in het heiligdom, de 'Godtshutte'. Hun primacy-effect is eender: ze zijn beiden vroom, genadevol, toegeeflijk, zachtmoedig, vredelievend, positief en blij. Later zal blijken dat Thamar andere goede eigenschappen bezit die David ontbeert.

Met het oog op haar tragische voorgeschiedenis is het opvallend dat Vondel Thamar een dergelijke verzoenende rol heeft toebedeeld. Per slot van rekening heeft haar eigen vader de haar aangedane wandaad in de doofpot gestopt. Waarom oefende hij destijds zijn vaderlijk of koninklijk gezag niet uit? Wellicht was de openbaarheid van de situatie en de eventuele vervolging van de verkrachter een veel grotere schande dan de mishandeling zelf. Door hierover te zwijgen en Thamar huisarrest te geven hebben zowel David als Absolon getracht de schande voor de koninklijke familie binnen de perken te houden. Dit laatste is waarschijnlijk, want Davids eigen affaire met Berseba¹⁸ lag bij iedereen nog vers in het geheugen. Thamar werd aldus opgeofferd ten behoeve van de familie-eer. Desondanks blijkt hier dat Thamar allesbehalve haatdragend is, in tegenstelling tot haar broer. Die neemt twee jaar later alsnog wraak: 'De treck tot zuster, die uit eene zelve moeder / Met mij sproot, eischte wraeck, die zagh noch bloet, noch broeder, / Noch iemant aen' (97-9).¹⁹ Indirect verwijt Absolon zijn vader dat die geen recht heeft laten gelden en dat hij daarom zelf genoodzaakt was om actie te ondernemen: 'Dat ging uw kroon te na, en d'eer van 's konings hof' (96). David wil er niets meer over horen: 'Wat haelt gy Thamar op, en Ammon? zwijgh hier af. / Gena bestulpt uw schult, gelijk de zerck zijn graf' (115-6). Koning David heeft het achter zich

¹⁸ In DB heet ze 'Bersabe', in DH heet ze 'Berseba', in de Bijbel heet ze 'Batseba'. Ik gebruik hier alleen de naam 'Berseba'.

¹⁹ 'Twee jaar later nodigde Absalom alle zonen van de koning uit om bij hem in Baäl-Chasor, in de buurt van Efraïm, het schapenscheerdersfeest bij te wonen', alwaar hij Amnon liet doden (2 Sam. 13:23-37).

gelaten, vergeven en vergeten. Hij toont zich genadevol. Er zijn dan ook al vele jaren verstreken.²⁰

De beeldvorming van Absolon lijkt op het eerste gezicht ook positief. Hij benadert zijn zus vriendelijk, hij vraagt haar om een gunst: ‘k verzoeck dit onder uw geleide’ (17). Hun goede onderlinge relatie wordt daarmee onderstreept. Ook David is uitermate positief over zijn zoon: ‘De zon verheught ons min dan Absolons gezicht’ (48). Aan het eind van het eerste bedrijf bezingt de rei de goede intenties van Absolon om een offer te brengen aan God. Hier werkt het primacy-effect echter tegengesteld. Het zeventiende-eeuwse publiek kende de Bijbel goed en dus ook het verhaal van deze opstand. Men wist wat Absolon werkelijk ging doen in Hebron, namelijk een staatsgreep plegen. Absolons onderdanigheid tegenover zijn vader wordt daardoor als hypocriet ervaren.

1.3 ‘Laet de spin / Vry gal uit zulck een leli zuigen’: Thamar in debat met haar vaders bijvrouwen

In het begin is Thamar één en al optimisme en blijheid. Haar grootste wens is in vervulling gegaan: ‘Mijn trouwe broeder Absolon / Wijdt Gode een offer met de zon, / Nu hy zijn rampen is te boven’ (326-8). Voor haar ziet de toekomst er rooskleurig uit, alles is weer pais en vree. De bijvrouwen zijn daarentegen pessimistischer en vertellen Thamar hun droom. Die wuift op haar beurt alle toespelingen op Absolons verkeerde bedoelingen weg: ‘Nu raeskalt, droomt, en spooct hier tegen’ (395). Ze vertrouwt er blindelings op dat ook de voornemens van haar broer niet anders dan vreedzaam zijn. In het hoofdstuk over de bijvrouwen zal ik dieper ingaan op de droom. Wat hier zinvol is om te vermelden, is dat droomvertellingsscènes een vast ingrediënt vormen van het senecaans toneel. Volgens Prandoni kunnen ze zelfs ‘een *gendered genre* bij uitstek genoemd worden met een vast genderpatroon. Vrouwen treden er als hevig geëmotioneerden op, terwijl het aan de mannen is om ze gerust te stellen’. Het vrouwelijk personage ziet als enige de ernst van de situatie in, maar door een ‘tragische ironie’ wordt ze niet geloofd door het mannenpersonage (Strengholt, geciteerd in

²⁰ Volgens de Bijbel is Absalom drie jaar in ballingschap geweest. Na zijn terugkomst in Jeruzalem heeft zijn vader hem nog eens twee jaar doodgezwegen en na de uiteindelijke verzoening duurde het nog weer vier jaar tot aan dit moment waarop hij zijn vader vraagt te mogen gaan offeren in Hebron. In totaal dus negen jaar.

Prandoni 2007: 130). De conclusie die hieruit volgt is dat Thamar hier de positie van de man inneemt.

Thamar meent haar broer evenwel door en door te kennen: 'Hem lust die zantwegh niet te stappen' (400). Ze verdedigt hem met verve en wil geen slecht woord over hem horen. Of denken de bijvrouwen soms dat zij haar broer de hand boven het hoofd houdt, omdat hij haar heeft gewroken? 'laet de spin / Vry gal uit zulck een leli zuigen' (407-8). Dit is een aanpassing van een oud spreekwoord dat luidt: 'De bloem, daar de bij honing uit zuigt, daar zuigt de spin venijn uit', hetgeen betekent: de een prijst een zaak, waarvan een ander niets dan kwaad weet te vertellen (Ter Laan 2003: 41).²¹ De lelie staat symbool voor maagdelijkheid en bevat zeker geen gal, dus hoezeer de spin z'n best ook doet, hij zal het niet vinden, meent Thamar. Ze wil daarmee zeggen dat dit slechts lasterpraatjes zijn. Toch begint het bij Thamar in het derde bedrijf, wanneer de bode het slechte nieuws heeft gebracht van een dreigende burgeroorlog, ook te dagen: 'Och Absolon, is dit uw Hebrons Godevaert? [...] Hy volght noch vaders les, noch vaders voorbeelt na.' (781-5). Thamar doelt hier op vaders vroomheid, het belangrijkste motief voor haar. In het vijfde bedrijf laat Absolon echter op sarcastische wijze weten dat hij, weliswaar op een ander gebied, juist wel zijn vaders voorbeeld volgt: 'ontvou hoe schoon een voorbeelt vader / Den zoon gaf, [...] Dat hy die schoone schon, dien helt, haer' man, vermoorde' (1800-4). Toch dringt het hier nog niet helemaal tot Thamar door. Ze kan niet geloven dat Absolon meer aanhangers onder de stedelingen heeft dan haar vader. 'Men eert d'opgaende, en niet eene ondergaende zon' (794) is de wijze les van de bijvrouwen. Thamar weet klaarblijkelijk niet wat er speelt onder het volk, waarschijnlijk verlaat ze het paleis te weinig. Ze geeft uiteindelijk toe dat deze daad van haar broer 'een lasterlijcke zonde' (820) is en een 'rechte burgerkrijgh berockent tegens Godt' (821). Vervolgens ontstaat er een discussie met de bijvrouwen waarin die vraagtekens zetten bij het oorlogsbeleid van koning David. In het verleden heeft hij zich ook van zijn wrede kant laten zien. De dochter verdedigt haar vader, waarbij ze wederom een argument gebruikt van religieuze aard: de tegenstanders waren 'kinderofferaers, en gruwelijck veraerden' (812).

²¹ Gal was naar de vroegere opvatting de hoofdoorzaak van de natuurlijke aanleg tot wrok, haat en verbittering.

Wanneer de bijvrouwen vervolgens een jammerklacht uiten, welke in paragraaf 2.3 uitgebreid aan de orde komt, maken ze de volgende opmerking: ‘de dochter kent geen moeder’ (824). Hier kan het woord ‘kennen’ niet de betekenis hebben dat Thamar geen moeder zou hebben. De moeder van Absalom en Thamar was immers koningin Maächa, die als dochter van de koning van Gesur aan David was uitgehuwelijkt.²² Het woord ‘kennen’ betekent hier dan ook iets anders, namelijk ‘zichzelf tot iets in staat kennen’.²³ De bijvrouwen zeggen hiermee dat de dochter niet in staat zal zijn ooit nog moeder te worden. Door haar verkrachting zal ze de rest van haar leven als onbestorven weduwe door moeten brengen.

1.4 ‘Een vriendelijk bejegenen / Vermurwt een steenen hart’: Thamars bemiddelingspoging

Thamar stelt haar vader een bemiddelingspoging voor. Ze wil met een ruiterbende op weg gaan om Absolon tegen te houden voordat hij bij Jeruzalem aankomt. Ze hoopt hem te kunnen ompraten, door hem duidelijk te maken dat zijn vader van hem houdt. Ze vertrouwt erop dat hij uit liefde voor haar zijn boosaardige plannen zal laten varen. Daarbij maakt ze een verwijzing naar aartsvader Jacob, die het ook gelukt is om de wrok van Esau weg te nemen, en meent ze: ‘een vriendelijk bejegenen / Vermurwt een steenen hart’ (919-20).²⁴ David prijst haar vredelievendheid en moed en beseft dat zij een goede uitwerking zou kunnen hebben op haar broer, maar niet zolang die onder invloed staat van Achitofel. David neemt haar serieus, wimpelt haar voorstel niet af, maar komt wel met een tegenargument: wat als hij zich niet laat paaien? ‘dan zal hy luider kraeien’ (932). Wanneer de indruk wordt gewekt dat de vader zwicht voor zijn eigen zoon heeft die de halve kroon al gewonnen. Thamar raadt hem aan advies in te

²² Hun moeder was dus een buitenlandse (Arameese) prinses en buitenlandse vrouwen waren in de visie van Deutoronomium de bron van het religieuze kwaad (zie noot 2). Dat haar zoon, zijnde slechts half joods, in opstand komt tegen zijn vader zou hiermee in verband kunnen staan. Voor Vondel geldt deze suggestie blijkbaar niet, aangezien hij haar dochter juist als lichtend voorbeeld schetst.

²³ WNT: ‘In de volgende voorbeelden, met dezelfde constructie als in 4, c), verschilt *kennen* weinig meer van, of is wel geheel overgegaan tot de betekenis van: Houden voor —, achten, rekenen, keuren. Verg. voor een dergelijke overgang van betekenis enkele der betekenissen van *vinden*. **Æ**— Iemand (zichzelf) (niet) tot iets in staat kennen.’

²⁴ Genesis 32: Esau kwam Jacob met vierhonderd man tegemoet. Jacob stuurde hem geschenken om hem mild te stemmen, hetgeen zijn uitwerking niet miste.

winnen bij Joab, die er meteen mee instemt en er vaart achter zet. Ook hij gelooft in de mogelijkheid dat Thamar haar broer mild kan stemmen.

Met haar initiatief om geweld te voorkomen toont Thamar hier veel daadkracht. Ze wordt dan ook bejubeld door de rei die haar verzoeningspoging de hemel in prijst. Volgens Korsten verzet het werk van Vondel zich tegen de optie dat geweld wordt beteugeld door tegengeweld (Korsten 1996: 9). Prandoni merkt daarbij op dat vrouwelijke personages in tragedies vaak de tegenpool zijn van mannen die het recht juist met het zwaard willen verdedigen en de erecode voorop stellen.²⁵ Toch wijst Thamar niet alle vormen van geweld af. In haar ogen is wraak, net als in de Bijbel, wel geoorloofd. Zo is ze Absolon zeer dankbaar dat die haar verkrachting door Amnon heeft gewroken: 'En zulck een lasterstuck rechtvaardigh zet betaelt' (1734). Ook over de genadeloze wraak van David in Rabba zegt ze: 'Hy woegh de straf en 't quaet, tot dat het effen stont' (814).²⁶

De belangrijkste rol die Thamar in dit toneelstuk heeft is die van vreedstichtster. Door haar behoefte aan harmonie probeert ze te bemiddelen tussen haar broer Absolon en hun vader David en later ook tussen Absolon en de bijvrouwen. In de Bijbel vinden er geen onderhandelingen plaats, dit is een aanpassing van Vondel. Bij het uitvoeren van deze taak representeert Thamar haar vader, waarbij ze gaandeweg zoveel mogelijk sympathie voor hem probeert op te wekken. Er zijn weliswaar tegenstemmen die zijn gewelddadige verleden bekritisieren, maar zij verdedigt hem vurig. Doordat Absolon niet te vermurwen is door zijn zuster, wordt zijn slechte karakter geaccentueerd. Haar eigen woorden tonen evenwel hoezeer ze bevooroordeeld is; ze heeft nog steeds een groot vertrouwen in hem. Ze hamert voortdurend op de hulp die haar broer haar heeft geboden na haar verkrachting door Amnon en de lijdensweg die hij moest ondergaan na zijn broedermoord. Het zeventiende-eeuwse publiek kende deze voorgeschiedenis van Thamar. Door het recht te laten gelden had Absalom in zekere zin respect afgedwongen.

²⁵ 'Het recht hangt aan de degen', zegt Abisaï dan ook in vs. 605 van DH.

²⁶ De Bijbel verhaalt het volgende over Rabba in 2 Sam. 10:4: 'Daarop liet Chanun Davids afgezanten oppakken. Hij liet één kant van hun baard afscheren en de onderkant van hun kleren afscheuren, tot op hun achterste, en stuurde ze weg.' David is woest over deze vernedering en neemt genadeloos wraak (2 Sam. 12: 29-31): 'David riep alle soldaten op, ging naar Rabba, viel de stad aan en nam haar in. De koning van de Ammonieten nam hij de kroon van het hoofd. Deze kroon, waarin wel een talent aan goud en edelstenen was verwerkt, rustte voortaan op Davids hoofd. Hij voerde een zeer grote buit uit de stad weg. Ook de inwoners van de stad voerde hij weg, en hij stelde hen te werk in steengroeven en steenbakkerijen. Hetzelfde deed hij met alle andere steden van Ammon.'

Deze wetenschap droeg Thamar met zich mee, voordat ze hier ten tonele werd gebracht. Haar positieve beoordeling van haar broer wordt echter al direct na Absolons hypocriete gedrag in het eerste bedrijf als naïef ervaren. Ondanks zijn gedrag blijft ze volharden en oprecht geloven dat hij nog om te praten is. Haar teleurstelling is daarom groot wanneer blijkt dat hij haar nauwelijks serieus neemt. De relatie met zijn zuster is voor hem volstrekt ondergeschikt aan zijn hogere doel. Haar vader laat zich daarentegen wel van zijn goede kant zien, doordat hij in alle ernst ingaat op haar deugdzame bedoelingen. Maar zoals hij al dacht, blijkt Achitofel inderdaad een slechte invloed op Absolon te hebben.

Thamar vertelt aan haar vader dat ze op emotionele wijze, typisch vrouwelijk dus, geprobeerd heeft haar broer over te halen zijn krijgstoet te staken: 'Met een bedruckte stemme, op elcke wang een traen' (1276). Hiermee lijkt ze zichzelf toch weer in een genderspecifieke rol te plaatsen. Desalniettemin toont ze zich gedurende de rest van haar vertelling overwegend rationeel. Ze handelt niet uit eigenbelang, maar is gekomen namens haar vader. Ze dringt bij haar broer aan op zijn genade jegens hem. Ze doet een beroep op zijn plicht als zoon om 'Te minste vader niet te quetsen' (1278) door hem niet 'Met zulck een vyantschap, noch reuckeloos zijn bloet / Verkout van ouderdom, t'ontstellen' (1279-80), waarbij David wederom wordt neergezet als zijnde zwak door ouderdom. Ze belooft Absolon zelfs de kroon, die hem nog bij leven van zijn vader wordt gegarandeerd, zodat hij daar later niet met zijn broer (Salomo) over hoeft te strijden.

Door een dergelijke belofte te doen vertegenwoordigt Thamar hier niet alleen haar vader, maar ook de koning. Desondanks wordt haar politieke interventie door Absolon niet serieus genomen. Waarschijnlijk is het logisch dat hij de vaste raadgever van zijn vader op dat gebied meer inzicht toevertrouwd dan zijn kleine zusje. Ten eerste heeft ze laten zien dat ze niet op de hoogte is van de politieke situatie in het land. Daarnaast ziet ze overduidelijk alleen haar vaders positieve kanten, waarbij ze kinderlijk naïef aan doet. In vergelijking met de bijvrouwen, hetgeen ik zal aantonen in hoofdstuk 2, is Thamar jong en onervaren in politieke zaken. Door het trauma van haar verkrachting heeft ze zich lange tijd afgesloten van de buitenwereld. Volgens Prandoni is dit een drang naar 'inwardness': een gendergebonden onderscheid tussen exterieur-daad-activiteit (mannelijk) en interieur-bespiegeling-passiviteit (vrouwelijk). De vrouw krijgt meestal een 'inward-looking' plaats toebedeeld, van iemand die commentaar levert op

wat zich 'buiten' afspeelt, waar ze geen enkele greep op heeft (Padel, geciteerd in Prandoni 2007: 132). Tamar is echter weer naar buiten getreden en probeert invloed uit te oefenen op de situatie. Voor haar is het vooral een familiekwestie, waarbij ze gericht is op de persoonlijke relatie tussen vader en zoon. Haar vader is kwetsbaar en zij ziet het als haar taak hem daarom in bescherming te nemen. Met geen woord rept ze over andere slachtoffers van de op handen zijnde burgeroorlog. Die, meer politieke, taak is weggelegd voor de bijvrouwen.

Absolon wil de troon niet pas ná de dood van zijn vader, hij wil hem nú. Tamar krijgt daarom de afscheidsboodschap mee: 'kies te vlieden, of te vechten' (1298). David en zijn hofhouding gaan Jeruzalem daarom verlaten, Tamar wil ook graag mee: 'Behaeghde 't vader dat uw dochter mê moght trecken' (1309). David antwoordt ontkennend: 'Uw blijven zal misschien tot vaders voordeel strecken. / 'k Beveel dees schreienden in uwe hoede' (1310-1), waarmee hij haar de zorg voor zijn tien bijvrouwen toevertrouwt. Tamar raakt vertwijfeld: 'Helaes, verlaet gy ons, in dezen droeven schijn?' (1315), en ze herhaalt haar wanhopige vraag nogmaals: 'och vader, gaet gy heen?' (1331). De bijvrouwen reageren bitter: 'Hy gaet in ballingschap, verlaet ons hier alleen' (1332). Slechts heel even verliest Tamar hier de beheersing over haar emoties, maar ze weet zich snel te herpakken. Ondanks haar eigen verdriet over het feit dat haar vader zonder hen vertrekt, doet ze toch weer haar uiterste best om de bijvrouwen te troosten. Volgens Tamar is Absolon haar goed gezind en hoeven ze nergens bang voor te zijn. Ook nu weer bekijkt ze het gebeuren van de positieve kant: 'Wy mogen veilig in het hof te ruste gaen' (1347). Wederom is deze voorstelling van zaken te optimistisch en ook hier toont Tamar haar dapperheid als beschermer van de andere vrouwen. Door zich zonder veel verzet te schikken in de wil van haar vader manifesteert ze zich als de ideale gehoorzame dochter, in tegenstelling tot haar opstandige broer. Het feit dat David zijn dochter voor vol aanziet en Tamar deze rol toevertrouwt zal haar hebben gesterkt.

1.5 'Zie voor u datge niet van Godt en eer verbastert': de confrontatie tussen Tamar en Absolon

Aan het eind van het laatste bedrijf worden we getrakteerd op een argumentatieve apotheose, wanneer de bijvrouwen Thamar's hulp inroepen in hun strijd tegen Absolon: 'Princes beschut onze eer, uw vaders eer met een' (1721). Wederom komt ze op voor de

zwakkeren in deze samenleving. Achitofel heeft Absolon namelijk geadviseerd om zijn vaders bijvrouwen in het openbaar te beslapen, om zodoende het volk te laten zien wie hier de baas is. In een ijzersterk betoog probeert Thamar haar broer van deze gruweldaad te weerhouden, waarbij ze zichzelf retorisch inzet om haar argumentatie kracht bij te zetten. Ze weet namelijk uit ervaring hoe het is om verkracht en onteerd te worden.²⁷ En dat niet alleen: het was Absolon die haar heeft gewroken. Ze wil hem behoeden voor de gevolgen van zijn volgende misdaad. Uit haar redevoering blijkt dat deze zaak voor haar van cruciale betekenis is, ze voelt zich namelijk schuldig. Doordat Absolon omwille van haar zijn eigen broer heeft vermoord, heeft hij voor straf vijf jaar lang in ballingschap door moeten brengen. In die tijd is zijn wrok jegens zijn vader ontstaan. Ze begint haar argumentatie vleiend, waarin ze zich onderdanig en schuldbewust gedraagt en zich presenteert als zijn 'slavin' die hem eeuwig trouw zal betuigen. Haar grootste angst is dat Absolon ontaart in zonde: 'Zie voor u datge niet van Godt en eer verbastert' (1744). Thamar presenteert zichzelf hier als een goed christen. Ondanks de vernederingen die ze heeft moeten doorstaan, heeft ze haar reinheid bewaard en is ze op God blijven vertrouwen. Ze adviseert Absolon hetzelfde te doen.

De 'bloetschant' waarvoor Absolon zijn halfbroer doodde, verricht hij nu zelf. Bloedschande of incest gold ook in de zeventiende eeuw als het zwaarste vergrijp op huwelijksgebied. Het werd zelfs zwaarder bestraft dan overspel. Incestueuze verhoudingen betroffen onder andere relaties tussen stiefouders en stiefkinderen. Het waren geen bloedverwanten, toch verhielden ze zich als ouder en kind tot elkaar (Van der Heijden 1998: 163-9). Ter vergelijking haalt Thamar ook hier gevallen aan uit de joodse geschiedenis, waaronder Cham en Ruben, die hun vaders te schande hadden gemaakt en daarvoor zijn gestraft. Zoals gezegd was de bijbelkennis van het zeventiende-eeuwse publiek grondig. We kunnen er dan ook vanuit gaan dat deze referenties retorisch effect hebben gehad. Cham werd door zijn vader vervloekt, Ruben werd door zijn vader onterft. Dit zal Absolon ook overkomen.

De wet dreight gruwelijk die vaders schaemte ontblooten.

Ontwy geen vaders bedt, noch konings bedtgenooten.

²⁷ In hoofdstuk 2 komt verkrachting als politieke daad uitgebreid aan de orde.

Besmet door bloetschant niet den intrê van uw hof
En rijk uit wreveltheit. bestel geen lasterstof (1747-50).

Thamar probeert Absolon welwillend te stemmen door in tegenstelling tot haar gebruikelijke aanspreekvorm 'heer broeder' hem nu 'koning Absolon' te noemen. Een koning die zo knap is dat hij alle vrouwen kan krijgen die hij maar wil. Ze gaat zelfs zo ver om hem te betitelen als 'spruit van Jesse' (1760), een benaming die in dit stuk alleen wordt gebruikt voor koning David, en tevens een aanduiding is voor Christus.²⁸ Ze tracht bij hem gevoelens van medelijden op te wekken jegens haar: 'beschaem / Geensins uw zuster, in den opgang van haer daegen, / Gelijk een morgenroos getreên, en neêrgeslagen' (1762-4). Een roos heeft vele symbolische betekenissen, die allen te maken hebben met een rein en zondeloos leven. In de christelijke symboliek verwijst de roos naar Maria en het lijden van Christus.²⁹ Thamar verwoordt het dus zelf al: ze is te vergelijken met de heilige maagd Maria en haar lijden is te vergelijken met het lijden van Christus. Met '*morgenroos*' doelt Thamar waarschijnlijk op haar jeugdige leeftijd, zoals Absolon de '*morgenzon*' (1510) wordt genoemd tegenover David als '*avontzon*' (1443). Thamar legt vooral de nadruk op de consequenties voor haar eigen familie. De gevolgen die de bijvrouwen zullen ondervinden komen nauwelijks ter sprake.

Het weerwoord van Absolon is duidelijk gendergerelateerd: 'Dit is niet reuckeloos besloten, maer met raet. / Het dient tot aenwas, en ten steun van 's konings staet. / Dat blijft den mannen, niet de vrouwen, aenbevolen' (1773-5). Ik ga ervan uit dat het woordje 'dat' verwijst naar staatszaken. Absolon zegt daarmee tegen Thamar dat dergelijke politieke aangelegenheden aan haar niet zijn besteed, dat is een mannenzaak. Hij impliceert daarmee dat dit niet te vergelijken is met haar eigen verkrachting, die werd namelijk uit wellust gepleegd en was ook nog eens een privézaak. In dit geval is het met voorbedachte rade en in overleg besloten, om zodoende zijn macht te versterken en dient het aldus een politiek belang. Indirect is Absolon hier heel duidelijk

²⁸ 'Een tak ontspruit aan de stronk van Isaï, een twijg ontbloeit aan zijn wortels.' Mogelijk een van de meest uitgesproken profetieën over de Messias uit de dynastie van David, hier voorgesteld als stronk van Isaï (Jesaja 11:1). Het Hebreeuwse Isaï wordt in het Grieks en Latijn vertaald als Jesse.

²⁹ WNT: '(De) Roos heeft een zeer uitvoerige symboliek; zij is het zinnebeeld der liefde, schoonheid, van het geloof, gebed (rozenkrans), lijden en martelaarschap; inz(onderheid) dus van Maria ... Ook symbool der stilzwijgendheid van het h. Biecht-sakrament, NIEUWBARN, *Kerk. Hand-Wdb.* 438.'

over de waarde van de bijvrouwen: niets meer dan een politiek ruilmiddel. Overigens is dit volgens hem in Azië heel gebruikelijk. Dit vliegt bij Thamar in het verkeerde keelgat: dat zijn heidenen! Wij volgen Mozes' wetten. Haar repliek is vervolgens recht voor z'n raap: 'Zoo hoeft men 't wetboeck met geen offerbloet te zegelen' (1784). Dit is een verwijzing naar het eerste bedrijf, waarin Absolon zijn schijnheilige verzoek deed bij zijn vader om te gaan offeren in Hebron: 'Verdaghvaert my mijn schult, naer Moses eisch, te boeten' (89). Absolon gebruikt in zijn argumentatie vooral de voorbeelden die hij heeft gekregen van zijn eigen vader, koning David, en van koning Saul. Die beide machthebbers hielden zich ook lang niet altijd aan Mozes' wetten: 'Staetkundigheit let niet zoo scherp op wet, of boeck' (1785). De discussie wordt grimmiger en het is hier voor het eerst dat ook Thamar venijnig klinkt: 'Van koning Saul kan men luttel stichting spreecken' (1792).

Het respect waarmee Absolon voorheen zijn zusje behandelde laat hij varen en zijn toon wordt spottend: 'ontvou hoe schoon een voorbeelt vader / Den zoon gaf' (1800-1), waarmee hij verwijst naar Davids affaire met Berseba en de moord op haar man Uria. 'Dat voorbeelt wetticht ons hem weder dus te kroonen' (1812). Het woord 'kroonen' betekent eren, maar is waarschijnlijk ook een woordspeling op een andere, figuurlijke toepassing van het woord 'kroonen' volgens het WNT, namelijk het 'opzetten van horens', hetgeen betekent: 'het bedriegen van de echtgenoot'. In de zeventiende eeuw was 'kroonen' een scheldwoord, dat verbonden was met noties van eer en schande die, zoals eerder gezegd, destijds een belangrijke rol vervulden in de dagelijkse omgang. 'Zij reguleerden het gedrag van mannen en vrouwen overeenkomstig hun gender. [...] Met hun seksualiteit, steevast geassocieerd met de duivel, vormen vrouwen een voortdurende bedreiging voor de mannelijke eer' (Leuker & Roodenburg 1988: 61-4). Mannen konden met hun seksuele veroveringen hun mannelijkheid bewijzen, vrouwen verloren hun eer als zij dat deden. In DH zal vooral ook uit de woorden van Berseba blijken dat zij en Absolon op gespannen voet met elkaar stonden. Thamar beëindigt de discussie met een laatste waarschuwing: 'Gelijck u vaders val ontstichten quam, zoo sticht / Zijn boete u wederom' (1810-1). Wanneer Absolon zijn vaders zonde navolgt, zal hem dezelfde straf wachten.

1.6 De functie van Thamar

Het geheel overziend kan Thamar geen stereotiepe vertegenwoordigster van haar sekse genoemd worden. Ze is actief, verliest nergens de controle, is verbaal sterk en treedt soms manmoedig op. Zelf heeft ze nauwelijks bescherming nodig, terwijl ze wel de beschermer is van anderen. Ze durft de confrontatie aan te gaan en weet haar standpunten goed te verdedigen. Haar vader is daarentegen passiever en laat het gelaten over zich heen komen: 'Belieft het Gode dat zijn knecht dien kelck zal proeven, / Ick sta gelaeten, wil my niet te vroegh bedroeven' (755-6). Vondel heeft Thamar in deze tragedie mijns inziens een voorbeeldfunctie gegeven. Thamar bezit alle vrouwelijke deugden die in de zeventiende eeuw gepropageerd werden, en meer. Ze bezit zelfs de ideale eigenschappen die alleen aan de man werden toegeschreven. Maar boven alles is ze zeer godvrezend. Zie hier het prototype van de volmaakte mens. Ze vertoont dan ook een aantal overeenkomsten met Ifis, de dochter van Jephtha uit Vondels gelijknamige tragedie. Alhoewel Ifis' aandeel in de handeling vele malen kleiner is, illustreert zij ook uitzonderlijke deugdzaamheid, godvrezendheid en roept ze zelfs analogieën op met de Heilige Maagd Maria.³⁰ Jephtha en David mogen dan de hoofdpersonen zijn in hun respectievelijke tragedies, ze zijn niet bepaald een navolgenswaardig voorbeeld. Ifis en Thamar zijn dat overduidelijk wel. Bovendien vergroot Thamar's perfectie het contrast met haar 'demonische' broer Absolon.

Hoe zou het zeventiende-eeuwse publiek Thamar hebben beoordeeld? Konden ze zich nog wel identificeren met een dergelijk volmaakt personage? Deze vraag probeer ik te beantwoorden aan de hand van het artikel van Marit Monteiro over de betekenis van geloof en geloofsbeleving voor vrouwen in die tijd. De Bijbel leerde dat de vrouw gehoorzaam diende te zijn aan haar man. Eva had laten zien wat er kon gebeuren als vrouwen niet aan mannen onderworpen waren. In de katholieke sfeer werd vrouwen echter een mogelijkheid geboden om te ontsnappen aan hun 'natuur'. De maagdelijke levensstaat en het zelfverkozen celibaat waren probate middelen. Het huwelijk mocht dan wel als sacrament door het Concilie van Trente (1545-1563) bezegeld zijn, toch werd de maagdelijkheid als beter en zaliger beschouwd. De begrippen ongehuwd en eerbaar konden dus heel goed samengaan. Vooral Jezuïeten benadrukten dat maagden

³⁰ Ifis wordt door Vondel in de *Jephtha* de 'roos van Jericho' genoemd.

en weduwen vrij waren en niet langer onder het gezag stonden van een echtgenoot. Zij waren dan ook grote voorstanders van de 'kloppenstaat'.

Kloppen waren een soort nonnen, ongetrouwde vrouwen die kozen voor een leven in dienst van het geloof en zich aan God gewijd hadden, zonder dat ze in een klooster woonden. Die waren in de zeventiende eeuw namelijk verboden. Zij deden aan gebed en meditatie en vervulden taken als ziekenbezoek, armenzorg, of onderwijs. Door goed voorbeeld zouden deze vrome vrouwen ook goed doen volgen. Wie op aarde als geestelijke maagd leefde, leefde als een engel, waardoor zij bij leven al verzekerd waren van een plekje in de hemel. Dit gold vooral voor vrouwen die nog nooit gehuwd waren. Juist omdat religie in de zeventiende eeuw het dominante referentiekader was, werd een dergelijk vertoon van vroomheid niet alleen gezien als een uitdrukking van religiositeit, maar ook van eerbaarheid. 'Jezuïeten die in woord en geschrift ijverden voor de toename van het aantal "roepingen" tot de kloppenstaat appelleerden daarbij vrijmoedig aan de vrijheidsgezindheid, een kwaliteit die buitenlanders veelal trof in Hollandse vrouwen' (Monteiro 1995: 106-11). Vondels eigen dochter was ook een klop. Dat hij met Thamar een dergelijke vrouw voor ogen had, wordt duidelijk uit het feit dat zij in dit stuk vooral de christelijke deugdzaamheid vertegenwoordigt, aangezien bij haar het accent ligt op de deugden geloof, hoop en liefde.³¹ Ze benadrukt voortdurend het belang van een godvruchtig leven, is vol vertrouwen en optimistisch, pleit hartstochtelijk voor verzoening en vergeving en ze zet zich met gevaar voor eigen leven in voor bescherming der zwakken. Een beter voorbeeld voor de (katholieke) zeventiende-eeuwse vrouw bestond er inderdaad niet.

Vanuit genderperspectief is de boodschap van Vondel duidelijk: de held van het verhaal is ook hier een man, terwijl het vrouwelijke personage de ondersteunende of tegenstrevende functie vervult in zijn onderneming, waarbij ze een objectpositie inneemt (Meijer 1996: 50). Pas wanneer ze onafhankelijk van de man in actie komt kan ze zich tot subject bevorderen. Thamar vervult hier duidelijk de functie van helper, ze is het meest onbaatzuchtige personage in deze Davidspelen. Enerzijds bestrijdt ze het stereotiepe beeld van vrouwelijke zwakheid. Aanvankelijk lijkt ze uit haar ongelukkige bestaan van eenzame, onteerde maagd en onbestorven weduwe gerehabiliteerd te zijn.

³¹ In Vondels tijd waren die als zodanig reeds bekend, zoals verwoordt door de bode uit de *Gysbreght van Aemstel*: 'O christelijcken knoop! / Ick zie de deughden zelfs, Geloof, en Liefde, en Hoop' (1428).

Heel even staat ze zelfs op een gelijk niveau met haar vader en broer. Ze doet en zegt krachtdadige dingen, handelt op cruciale momenten, stuurt mensen en onderneemt acties om haar doel te bereiken. De bemiddeling is haar eigen initiatief, waarbij ze haar eigen verlangens naar harmonie volgt. Die daden maken haar tot subject. Gaandeweg wordt ze echter weer door haar vader en broer teruggedrongen in de objectpositie en moet ze zich onderwerpen aan hun wil. Oorlog is nu eenmaal een mannenkwesie, waarbij vrouwen nutteloos zijn.

Voor Thamar staat de familierelatie voorop. Zij bekijkt de situatie vanuit persoonlijk en niet vanuit politiek oogpunt. Dit wordt waarschijnlijk veroorzaakt door het feit dat de vrouw zich behoorde te beperken tot het private domein, terwijl de man zich voornamelijk in het publieke domein begaf. Een dergelijke eenzijdige blik kan een verklaring zijn voor haar weinig objectieve houding. Daarnaast is ze ook nog jong, onervaren en vanwege haar onschuld zelfs naïef te noemen. Daarmee staat ze lijnrecht tegenover haar zondige broer Absolon. Maar ook haar vader blijkt vroeger geen lieverdje te zijn geweest. Hij wordt hier door Vondel overigens op een veel positievere manier gepresenteerd dan in de Bijbel gebeurt. Weliswaar is hij een gevallen held, maar ook een tragische held, omdat hij berouwvol door het stof gaat. In DH zullen we zien dat de spanning tussen politieke en persoonlijke sfeer één van de oorzaken is van Davids innerlijke tweestrijd. Thamar's ontwikkeling van blijdschap naar treurnis is ook tragisch. Alhoewel ze geen slachtoffer is in de zin van de bijvrouwen, die werkelijk hun ondergang tegemoet gaan, voelt ze zich wel schuldig. Per slot van rekening staat ze, weliswaar geheel onvrijwillig, aan de basis van het conflict tussen vader en zoon. Ze heeft er daarom alles aan gedaan wat binnen haar vermogen lag om haar broer op andere gedachten te brengen, maar die is helaas voor geen enkele rede vatbaar. Het is toch weer het (mannelijke) zwaard dat uiteindelijk het pleit zal beslechten.

2. DAVIDS BIJVROUWEN: 'tien tacken tot een kroon'

2.1 Inleiding

Davids bijvrouwen, oftewel zijn 'bedtgenooten', zijn tien dames die deel uitmaken van zijn harem. In het verhaal in de Bijbel zijn zij de enige vrouwen die een rol hebben gespeeld tijdens deze politieke crisis in Davids regeerperiode. Hun aandeel daarin is vooral symbolisch te noemen, omdat ze geen noemenswaardige handeling kennen. Ook in de tragedie DB hebben de bijvrouwen een symbolische functie, echter dit keer hebben ze ook een aandeel in de handeling. Ze symboliseren Davids koningschap, doordat hij hen bij zijn ballingschap achterlaat in zijn paleis 'tot een blijck van heerschappye' (1511). Vervolgens worden zij het symbool van Absolons machtsovername en tenslotte is hun ondergang symbolisch voor de talloze onschuldige slachtoffers die in deze burgeroorlog vallen. In zijn opdracht voorafgaand aan deze tragedie legt Vondel de nadruk op dit offeren van onschuldigen, een thema dat in zijn stukken vaker aan de orde wordt gesteld.³²

In deze tragedie krijgen de bijvrouwen, ondanks hun ondergeschikte, zelfs naamloze positie aan het hof, alle ruimte om te protesteren tegen het noodlot dat hen te wachten staat. Na hun ontering door Absolon zullen ze namelijk door David verstoten en opgesloten worden als onbestorven weduwen.³³ Ze weigeren zich bij een dergelijke bestemming, hen reeds voorspeld in een droom, neer te leggen. Maar hoe wanhopig ze ook proberen hun eer te redden, hun tegenstem zal uiteindelijk geëlimineerd worden. Ze worden het slachtoffer van politiek machtsmisbruik. De tragedie van deze bijvrouwen is door de onderzoekers van de Davidspelen vrijwel buiten beschouwing gelaten, omdat ze niet voldoen aan de kenmerken van een Aristotelische tragische held. Een dergelijk personage krijgt namelijk te maken met een gewetensconflict en ziet zich voor een zwaarwegend dilemma gesteld, hetgeen vervolgens hevige emoties met zich meebrengt.

³² Zie Vondels opdracht: 'daer dickwijl eene heele weerelt, en duizenden onnozelen meer om te lijden hebben dan de menschelijcke natuur maghtigh is uit te harden' (21-3).

³³ In vs. 1844 zeggen de bijvrouwen 'eeuwigh opgesloten' te worden. In de Bijbel staat (2 Sam. 20:3): 'Toen koning David in zijn paleis in Jeruzalem kwam, stelde hij de tien bijvrouwen die hij als huusbewaarsters had achtergelaten, in bewaring in een eigen huis. Hij bleef hen onderhouden, maar hij zocht hen niet meer op. Zo bleven zij tot aan de dag van hun dood opgesloten als onbestorven weduwen.'

Langvik-Johannessen is van mening dat DB een zwakke tragedie is, omdat de tragische held zelfs helemaal ontbreekt: Absolons slechte karakter sluit iedere tragiek uit en Davids ballingschap is slechts tijdelijk, hetgeen een verlossing van het tragische inhoudt. Bovendien is er volgens hem 'nooit een dispuutscène die Davids tragische situatie in focus zet' (Langvik-Johannessen 1987: 188, 201). Smit verwoordt in zijn *Van Pascha tot Noah* hetzelfde standpunt: 'In zoverre moet dit eerste drama uit zijn nieuwe periode inderdaad gerekend worden tot Vondels zwakste stukken' (Smit 1962: 58). Onderstaande analyse zal aantonen dat de bijvrouwen, weliswaar in een andere zin des woords, wel degelijk tragisch te noemen zijn. Ondanks het feit dat zij vanwege hun sociale positie weinig te kiezen hebben, vechten ze toch uit alle macht om de vaststaande geschiedenis open te breken. Korsten verwoordt dat treffend met een algemene sententie: 'het tragische ontstaat alleen daar waar het ook anders had kunnen gaan' (Korsten 2006: 155).

2.2 'Wat spookeryen zijn ons niet / In naere schaduwe verscheenen!': de geestverschijning en droomvertellingsscène

Het tweede bedrijf begint met een vertelling van Urias' geest. Die nacht is hij met veel kabaal, als voortekenen van het op handen zijnde oorlogstumult, aan Davids bijvrouwen verschenen. In zijn relaas doet hij verslag van de schuld die David op zich geladen heeft door overspel te plegen met Urias' vrouw Berseba. Na haar bezwangerd te hebben heeft hij Urias, één van Davids helden, 'overvalsch' laten vermoorden. David mag dan wel 'Een yvraer voor de wet, van 's hemels geest verlicht' zijn (267), maar hij is schijnheilig: 'Een koningklijk profeet, befaemt door profeteeren, / Ziet Godt noch menschen aen in moorden, en schoffeeren' (269-70). De profeet Nathan heeft de straf voorspeld die David zal moeten ondergaan en Absolon is degene die deze dreigementen nu gaat uitvoeren: 'De zoon ontziet niet dat hy zijne handen schent / Aen vaders heilighdom, en hof, en bedtgenooten' (284-5).³⁴ Urias doet daarbij tevens een voorspelling over Absolons einde: 'aen den eick in 't bosch van Efraim' (288).

³⁴ In de Bijbel staat: 'Dit zegt de HEER: Je eigen familie zal een bron van ellende voor je worden. Je zult moeten aanzien dat ik je vrouwen aan een ander geef, aan iemand van je eigen familie. Die zal met je vrouwen slapen op klaarlichte dag. Jij hebt in het diepste geheim gehandeld, maar ik zal dit laten gebeuren ten overstaan van heel Israël en in het volle daglicht.' (2 Sam. 12:11-12).

De tien bijvrouwen ontwaken de volgende ochtend bang en onrustig door deze 'spookeryen' en zien daardoor de toekomst allesbehalve rooskleurig in: 'hoe de harten schroomen / Voor zwaerigheên' (314-5). Dit in tegenstelling tot Thamar, die door de verzoening tussen haar vader en broer nu juist blij en optimistisch is. Ze is dan ook hoogst verbaasd dat de vrouwen het nog niet hebben gehoord: 'Waer heeft mevrouw zoo lang gesteecken?' (341). De bijvrouwen vertellen haar hun angstige droom, waarin een jonge leeuw door een grote menigte werd gekroond. Vervolgens verdreef hij zijn vader, de oude leeuw, uit het nest en vergreep hij zich aan zijn vaders bergleeuwinnen. Dit veroorzaakte een hevige strijd. De bijvrouwen verklaren hun eigen droom als volgt: de grijze leeuw is 'de Leeuw van Juda', oftewel koning David. De jonge leeuw moet dan wel zijn zoon Absolon zijn en zichzelf worden door de leeuwinnen verbeeld. Binnen de christelijke symboliek is de 'Leeuw van Juda' een teken van kracht van de stam Juda, getuige *Openbaring van Johannes* 5:5. Als koning der dieren is de leeuw daarom het symbool voor heerschappij.³⁵ Deze benaming werd later op Christus overgebracht, waarmee hier de nadruk wordt gelegd op het feit dat David de voorvader is van de Messias. Deze metafoor van de leeuw is belangrijk in het gehele stuk en komt meerdere malen terug in de teksten van de bijvrouwen. Metaforen zijn sterke samenballingen van betekenis. In dergelijke figuurlijke formuleringen blijken dikwijls ook letterlijke betekenissen te zijn vervat. Dat blijkt ook in deze tragedie. Kenmerken die over het algemeen aan de leeuw worden toegekend zijn: koninklijk, dominant, trots, agressief, sterk en ijdel. Deze blijken ook allemaal van toepassing te zijn op koning David en prins Absolon.

De dames zijn ervan overtuigd dat er 'een tweedraght broeit' tussen vader en zoon. Alhoewel ze de droom zelf al hebben verklaard, vragen ze Thamar om opheldering. Die reageert echter verontwaardigd op een dergelijke verdachtmaking van haar broer. Door haar spreuk over de lelie en de spin in vs. 406-7, reeds besproken in paragraaf 1.3, doet Thamar een toespeling op roddel en achterklap.³⁶ Zoals uit deze analyse zal blijken hebben de bijvrouwen een ondergeschikte positie aan het hof. Ze wonen wel in het

³⁵ De leeuw is een symbool met veel betekenissen. Naast heerschappij ook het symbool van doelgerichte macht, moed en begeerte. De leeuw drukt de strijdlustige, mannelijke, instinctieve energie uit en stelt uitersten voor: hij is het voorbeeld voor de heroïsche mens of de duivel (Timmer 2001: 425).

³⁶ In het NT (Wijsheid van Jezus Sirach 19) staat roddelen vermeld in een lijstje van zonden die de mens met de dood dient te bekopen.

paleis, maar maken niet officieel deel uit van de koninklijke familie, en zijn geen koninginnen. Hun functie aan het hof is veeleer die van bedienden, die onder toezicht staan van de vorstin. Dienstboden werden in de zeventiende eeuw gezien als een gevaar voor het gezinsleven en de opvoeding van de kinderen. Vooral werd er gewaarschuwd tegen het contact van de dochter des huizes met het personeel. Wat zij bij hen ‘aan praatjes, stellingen en verhalen kon oppakken vormde een aanslag op haar onschuld’ (Boheemen 1989: 39). Deze insinuatie door Tamar blijkt later onterecht te zijn, want de droom komt uit.

Zoals in paragraaf 1.3 reeds aangegeven is een dergelijke droomvertellingsscène een *gendered genre* met een vast genderpatroon. De vrouwen zijn hevig geëmotioneerd, zien als enige de ernst van de situatie in, maar worden door het mannenpersonage, in dit geval zowel Tamar als Joab, niet geloofd. De vrouwen worden hiermee volgens Prandoni in een bepaalde tragische vrouwentypologie geplaatst: ‘tevergeefs vervuld van onheilspellende voorgevoelens, bang voor de toekomst, machteloos, niet in staat om hun eigen lot te beïnvloeden’ (Prandoni 2007: 130). Deze introductie effectueert een primacy-effect dat deze dames representeert als kwetsbare, door emoties meegesleepte vrouwen. Toch blijkt later dat zij de zaak juist hebben beoordeeld. Dat was bij het bijbelvaste zeventiende-eeuwse publiek ongetwijfeld reeds bekend. Spanning wordt dan ook vooral opgewekt doordat niemand aan hun waarschuwingen veel waarde hecht. Opvallend is dat Urias’ geestverschijning niet samenvalt met de droom over de leeuwen; de dames hebben twee verschillende dingen waargenomen. Ze hebben Urias gezien en gehoord, hoewel ze daarbij twijfelen tussen een geestverschijning of een droom: ‘Of kan een droom het oogh bedriegen / Met schijn, en harssenschildery’ (301-2). De leeuwen zijn daarentegen in overdrachtelijke zin in een echte droom tijdens de slaap aan hen verschenen. Verderop zullen we zien dat de bijvrouwen vaker beeldspraak gebruiken waarbij dierenmetaforen voorkomen.

2.3 ‘Men eert d’opgaende, en niet eene ondergaende zon’: het politieke inzicht van de bijvrouwen

Wanneer de bijvrouwen Joab aanspreken wordt ook door hem hun achterdocht gebagatelliseerd: ‘Laet vaeren dan gespoock, en droom, en kinderklucht’ (439). Ook hij maakt een opmerking over de geruchtenmachine aan het hof: ‘Zijn koningsvrouwen dan

in 't hof dus onbedreven, / Dat zy niet weeten hoe de zoon en vader staen / In volle vrientschap?' (434-6). Net als Tamar is ook hij verrast door hun onwetendheid, zich nog niet realiserend dat zij hem een stap voor zijn. Toch wil hij wel graag weten wat er aan de hand is. Dat laten de bijvrouwen zich geen tweede keer zeggen en ze luchten hun hart. Waar de vrouwen zich tegenover de leden van de koninklijke familie inhouden, durven ze zich tegenover Joab wel vrijelijk te uiten. Hun betoog getuigt van psychologisch inzicht: 'onthou van Absolon, / Dat hij twee jaeren lang de wraeck ontveinzen kon, / En smooren in zijn hart' (451-3). Het feit dat Absolon zijn haat jegens zijn halfbroer Amnon zo lang heeft kunnen verbergen, is volgens hen het bewijs van zijn boosaardige aard. Hij zal ook wraak nemen op zijn vader. Die heeft Absolon namelijk vanwege zijn broedermoord jarenlang verstoten en niet meer willen zien: 'Stiet hy den vader weêr, als balling, uit het rijck; / Stont vaders rek'ning met den zoon dan niet gelijk?' (463-4).

Ook op het politieke vlak is hun argumentatie sterk. Volgens de bijvrouwen is de verzoening met zijn vader niet meer dan een tactische zet om zodoende onder schijn van vrede een oorlog uit te broeden. Absolon is uit op de troon. De vader heeft niet eens in de gaten hoe zijn zoon zich in het openbaar reeds als een koning gedraagt, waardoor hij aanzien en ontzag oproept bij het volk.³⁷ Volgens hen is Absolon namelijk bang dat niet hij, maar zijn jongere broer Salomon, de zoon van Berseba, wel eens de troonopvolger zou kunnen worden. 'Dit weet de koning, of gewis hy wil 't niet weeten' (486), menen de bijvrouwen. Dat David niet wist waar zijn zoon mee bezig was is naar mijn mening nogal ongeloofwaardig. Absolons beïnvloeding van het volk gebeurde namelijk in alle openheid. Indien het inderdaad zo is dat David dat nooit heeft gemerkt bevond hij zich blijkbaar in een ivoren toren. De dissonant verwoord door de rei na het tweede bedrijf geeft evenwel aan dat David wel degelijk beseftte dat er iets niet goed zat (577-88). Overigens geeft hij zelf toe dat het niet verstandig was om in eerste instantie slechts half met zijn zoon te verzoenen: 'Wy hebben hem te spa zijn misdrijf quijt geschouden' (122). Daar komt nog bij dat hij op de hoogte was van Nathans profetie. Dit geldt overigens ook voor zijn bijvrouwen gezien hun opmerking: 'Wie zal ons zeggen hoe

³⁷ Vondels *Inhoudt*: 'De zoon, verzagh zich van eenen stoet lijfschutten, wagens, en paerden, ging, als rechter, in het poortgerecht zitten, en, overschoon en bevalligh, onderhiel de gemeente minzaam, en gespraeckzaam, en onderkroop allengs het hart van alle stammen' (10-3).

Godts oordeel hier in werckt?' (532). Dit impliceert dat zij ook begrepen dat deze situatie onderdeel was van Gods straf en dat hun verkrachting reeds was voorspeld. In hun betogen wordt dit argument echter nergens gebruikt. Slechts doordat zij zich baseren op een droom heeft Vondel kunnen bewerkstelligen dat zij niet werden geloofd.

Uit de bijbelverhalen blijkt dat God de door hem gezalfde koningen een centrale machtspositie gaf, waar voorheen, ten tijde van de richteren, de macht verdeeld was over de twaalf stammen van het geslacht Israël. Kennelijk was het volk van mening dat David zijn positie misbruikte, want het kostte Absolon weinig moeite om duizenden op de been te krijgen. 'Hy spant de kroon in 't hart van 't rijk en alle steden', zegt de bode in vs. 656 en later: 'Al 't heir spuwt vier en vlam, om Davids eer te minderen, / Haelt Saul uit het graf, het dempen van zijn kinderen, / Eischt wraeck om 't overspel, bespat met bloet en moort' (1089-91). Na alle oorlogsellende, waar de bijvrouwen later ook nog naar zullen verwijzen, heeft de moord op de zonen van Saul, het overspel met Berseba en de moord op haar man Urias als olie op het vuur gewerkt. Per slot van rekening werd Urias zelfs vermoord, terwijl hij de natie probeerde te beschermen tegen de Ammonieten. Het volk komt in verzet en de stamhoofden roepen in Hebron Absolon tot hun nieuwe koning uit. 'Al 't stamhuis bidt hem aen' (495) menen de bijvrouwen. Door zijn jeugd en schoonheid is Absolon ook heel populair bij de vrouwen. Dit alles heeft tot gevolg dat zijn macht steeds verder toeneemt.

De bijvrouwen hebben geruchten gehoord dat Achitofel, voorheen Davids raadsman, nu Absolons bondgenoot is. En Achitofel kennen zij langer dan vandaag, die is niet te vertrouwen: 'Niet schalck en loos alleen, maer teffens loos en boos' (504). Joab werpt tegen dat men geen zekerheid kan krijgen door alleen maar vermoedens en achterdocht. Waarom hebben ze hun argwaan niet aan de koning overgebracht? Daar reageren ze geschokt op, met wederom de leeuwenmetafoor: 'Hoe durven wy? zy weckt een' leeu, die David weckt' (512). De bijvrouwen zijn bang voor de koning, hij zal agressief reageren. Daarbij verwoorden ze zelf hun ondergeschikte positie: 'Wy koestren slechts zijn min, als voesters van zijn minne' (514). Ze durven tegenover de koning niet te spreken over politiek, 'uit angst voor ongena' (515). In de inleiding heb ik Cats reeds geciteerd, waarin hij zegt dat het inzicht van de vrouw vaak beter is dan dat van de man. Zij mocht zich daar evenwel niet op laten voorstaan (Cats 1993, 98). Joab stelt voor om het dan maar aan koningin Berseba te vertellen, wellicht kan zij het bij haar man ter

sprake brengen. Nee, zeggen de vrouwen, dat kan niet: 'Zy spant de kroon in 't hart, en haet al 't joffretimmer' (518). Bovendien zal koning David ons toch niet geloven:

Gelijck gy weet, behaeght hem min dan Absolon:
Wanneer die met zijn haer in zijn gezicht komt praelen,
Zoo schoon als Godt hem schiep, zou vaders gramschap daelen,
En stellen allen schijn van nadocht aen een zy;
Dan lagen al des zoons beschuldigers in ly (520-4).

Na hun eerdere opmerking over het feit dat ze bang zijn voor Davids agressie, maken de bijvrouwen hier nogmaals duidelijk dat hij een gewelddadig karakter heeft. Iedereen die Absolon ergens van beschuldigt, zal er slecht vanaf komen.³⁸ De bijvrouwen benadrukken hier op spottende wijze dat Absolon dat slechts te danken heeft aan zijn knappe uiterlijk. In het gehele stuk wordt zijn schoonheid vaker beklemtoond.³⁹ Het accent ligt daarbij op zijn lange blonde haren, zoals de manen van een leeuw. Vondel heeft dit aangepast ten opzichte van de Bijbel waar hiervan slechts eenmaal melding wordt gemaakt.⁴⁰ *Superbia*, de Latijnse benaming voor trots, hoogmoed of ijdelheid, wordt in het katholicisme beschouwd als de ergste van de zeven zonden en eveneens de eerste: alle andere zonden komen uit *superbia* voort. Met *superbia* wordt het verlangen om belangrijker of aantrekkelijker te zijn bedoeld, of een liefde voor jezelf. Het meest bekende verhaal over *superbia* is het verhaal van Lucifer (Bonaventura 2000: 181-2, 267). Bij Absolon is zijn mooie buitenkant verbonden met geestelijke leegte van binnen. Voor hem is God niet meer dan een dekmantel voor zijn louche politieke acties. De rei van het vierde bedrijf van DH verwoordt dat als volgt:

³⁸ Later zal Joab hieraan toevoegen dat David 'oplopende en verbolgen' is (538).

³⁹ Een paar voorbeelden: 'Zijn jeught, en schoonheit geeft hem gunst en eenen glans / By alle joffers' (496-7), 'In 't opgaen van zijn jeught, zoo schoon, dat joffrenoogen / Hem zonder minnegloet niet eens bespieglen mogen' (1755-6) en 'Hy kroonde 't blonde haer met levendige straelen / Van gout en diamant' (1033-4).

⁴⁰ 'Nu was er in heel Israël geen man die zo om zijn uiterlijk bewonderd werd als Absalom; van voetzool tot kruin was er niets dat hem ontsierde.' (2 Sam. 14:25).

Nu steekt uw hoogmoed, zo verwaten,
en wederspanning' aard, zo stijf,
te lelijk af op 't schone lijf.
Wat mag u 's lichaams schoonheid baten? (1409-12)

Uit het relaas van de bijvrouwen blijkt dat de geestverschijning van Urias en de droom over de leeuwen slechts de druppel zijn geweest. De dames realiseerden zich allang wat Absolon aan het doen was en begrijpen niet dat de koning en zijn veldheer dit niet zien. De bijvrouwen blijken beter op de hoogte van wat er leeft onder het volk dan de koninklijke familie. Vanwege hun lagere positie begeven ze zich waarschijnlijk meer onder de gewone mensen. Anderzijds is het ook denkbaar dat zij als haremdames het paleis nooit verlaten. Hun kennis van de situatie zou dan inderdaad verkregen kunnen zijn via praatjes en geruchten die rondgaan onder het hofpersoneel, hetgeen de toespelingen daarop door Thamar en Joab kan verklaren. Joab wijst de door hen aangevoerde feiten en argumenten niet zonder meer van de hand, zoals Thamar eerder wel deed. Toch durft hij er, vooral vanuit opportunisme, niet mee naar David te gaan. Die zou boos kunnen worden, maar wat nog veel erger is: Absolon zou wraak kunnen nemen op zijn verrader. Per slot van rekening is het Joab geweest die de verzoening bewerkstelligd heeft.⁴¹ Hij meent dat er niets anders op zit dan te hopen 'dat hy met den avont weêr zal keeren / Van Hebron, en de vrede in Juda triomfeeren' (549-50). De bijvrouwen wijzen Joab op zijn verantwoordelijkheid jegens de koning: 'Gy zoekt zijn veiligheid, behoudenis, en rust.' (539). Opvallend is dat in de Bijbel Joab degene is die de hele situatie doorziet en wordt gerepresenteerd als een man met visie. Die rol krijgt hij bij Vondel pas in het volgende deel van deze tweeluik. In DB moet hij het wat dat betreft afleggen tegen de slimmere bijvrouwen. Zij zijn juist degenen met verstand van politieke en sociale verhoudingen. Al snel blijkt hun gelijk.

Er verschijnt een bode met slecht nieuws over een staatsgreep door Absolon. De bijvrouwen, achterdochtig als altijd, beschuldigen Thamar van het feit dat ze hiervan op de hoogte moet zijn geweest: 'Gewis gy wist hier van: hy had het u ontdeekt' (774).

⁴¹ 'Noit dorst ick een woort ten hove reppen, / en bezighde endtlijck stil de weeuw van Thekoa' (466-7). Joab heeft de verzoening tussen vader en zoon bewerkstelligd door de tussenkomst van de weduwe van Tekoa (2 Sam. 14).

Thamar heeft immers een hechte relatie met haar broer. Thamar ontkent dit ten stelligste en vraagt ze die smet niet op hun eer te werpen. De bijvrouwen verwijzen honend naar zijn schijnheilige gedrag en belofte om in Hebron te gaan offeren aan God. Hun droom was dus allesbehalve bedrog. Wederom ontstaat er een optimistische versus een pessimistische discussie met Thamar. Die meent dat het allemaal zo'n vaart niet zal lopen, terwijl de bijvrouwen van mening zijn dat 'het buldert voor de poort' (789). Ze maken Thamar deelgenoot van het feit dat Absolon reeds vele aanhangers heeft onder de Jeruzalemmers. Thamar gelooft ze ook deze keer niet: 'Die zien naer David om, en niet naar Absolon' (793). De bijvrouwen pareren dit argument met een kernachtige wijsheid, een zogenaamde *sententie*: 'Men eert d'opgaende, en niet eene ondergaende zon' (794). De bijvrouwen bedoelen hier dat Davids leven ten einde loopt, terwijl Absolon de toekomst heeft en bovendien veel populairder is. De zon is ook het symbool van het mannelijke en het goddelijke. Bij de christenen is de opkomende zon het symbool van God zelf, of van Christus die uit de doden opstaat, juist zoals de zon het duister verdrijft (Timmer 2001: 833).

Over het uiten van dergelijke sententies zegt Vondel in zijn voorwoord bij *Jeptha*: 'zochten wij op de voeglijkheid te letten en elk personaadje naar zijn oude, staat en gelegenheid uit te beelden, en de zeden en spreuken naar de leest van elks lijf te passen' (76-9). De bijvrouwen maken vaker dan Thamar gebruik van dergelijke spreuken. Dat zou kunnen betekenen, en dat blijkt ook uit de rest van het verhaal, dat zij meer levenservaring hebben en dus ouder zijn. Davids 'bedtgenooten' zijn te karakteriseren als wijze vrouwen. Hun achterdocht en pessimisme is wel degelijk gefundeerd op feiten. Thamar is daarentegen te goed van vertrouwen en in haar jonge onschuld van mening dat genade deze breuk nog kan helen. De bijvrouwen zijn minder bevooroordeeld en hebben een objectievere kijk op de situatie, waarschijnlijk vanwege de afwezigheid van een bloedverwantschap. Waar het voor Thamar vooral een persoonlijke familiekwestie is, benaderen de bijvrouwen de zaak meer vanuit een politiek-maatschappelijk perspectief. Thamar is zo koppig in het verdedigen van de heren dat de bijvrouwen het nu tijd vinden om dat beeld bij te stellen. Ze uiten hun twijfels over het feit of David inderdaad zo genadevol is als zijn dochter denkt. Als voorbeeld noemen ze Rabba, alwaar David zich uiterst wraakzuchtig heeft getoond. De kans is daarom groot dat hij ook wraak zal nemen op zijn eigen zoon, zeker met het oog op de broedermoord die nog

vers in het geheugen ligt. Thamars verdediging 'Hy woegh de straf en 't quaet, tot dat het effen stont' (814) blijkt een te gunstige voorstelling van zaken voor wie het bijbelverhaal kent.⁴²

Uit het verhaal blijkt dat de bijvrouwen in de strijd tussen vader en zoon wel degelijk aan de kant van hun man, koning David, staan. Alhoewel dat vanzelfsprekend is in hun situatie, zijn ze desondanks niet geheel kritiekloos. In deze tragedie zijn zij degenen die de koning durven te bekritisieren, samen met Urias' geest en later vooral ook Absolon.⁴³ Dit gebeurt echter pas nadat het primacy-effect zijn werk reeds heeft gedaan. Koning David is dan al aan het publiek geïntroduceerd als een genadevolle, zachtmoedige en kwetsbare oude man die zijn leven slijt in dienst van God.⁴⁴ Dat David een goed mens was, een man naar Gods hart, zal hoogstwaarschijnlijk in de zeventiende eeuw de collectieve overtuiging zijn geweest. Per slot van rekening is hij de voorvader van de Messias. Het is daarom betekenisvol dat Vondel dergelijke kritiek alleen in de mond legt van een wraakeisend spook, een boosaardige schurk en een groepje minderwaardige haremdames, waardoor de ernst van zijn gewelddadigheden wordt gebagatelliseerd. Vondel legt in zijn *Inhoudt* vooral de nadruk op het lijden van David die, ondanks zijn berouw en boetedoening, veel ellende heeft moeten doorstaan; zo ook de rei van het vierde bedrijf (1411-30).

Vervolgens gaan de bijvrouwen over tot een korte weeklacht over de op handen zijnde strijd. Doordat naaste verwanten uit de koninklijke familie 'elckandre naer den strot' (822) vliegen, stort de gehele natie in. De situatie is inmiddels het familieniveau ontstegen en een staatskwestie geworden. Er zal een oorlog uitbreken met veel bloedvergieten waarin alle burgers en steden worden meegesleept. Een dergelijke toestand is volgens de bijvrouwen koren op de molen van de heidenen. Een burgeroorlog verzwakt de staat, de omringende vijanden zullen daar baat bij hebben en Jeruzalem vernietigen. Volgens Suter zijn jammerklachten het vrouwelijk genre bij uitstek (Suter, geciteerd in Prandoni 2007: 132). 'Slachtoffers van de geschiedenis, gemarginaliseerd en uitgesloten van het mannelijk veld waar beslissingen worden

⁴² Zie noot 26 over Rabba.

⁴³ In DH uit Berseba ook kritiek op koning David.

⁴⁴ Tamar introduceert hem als volgt: 'zoo volghet men vader na, / Die zevenmael, eer 't licht verrijze en onder ga, / Gewoon is in 't gebedt den oppersten te smeecken' (11-3).

genomen en acties uitgevoerd, rest de vrouwenpersonages vaak niets anders dan de rouwklacht – over de val van hun stad of de dood van hun dierbaren' (Prandoni 2007: 133). Dit geldt hier ook voor deze bijvrouwen.

Ze halen hun gelijk bij Joab: 'Beschimp nu nachtgezicht, en spookery, en droomen' (855). Joab is niettemin van mening dat hij het oproer wel kan stuiten. De dames gebruiken weer een dierenmetafoor als sententie: 'Een hollend paert acht toom, noch sporen, nocte roê' (857). Hiermee bedoelen ze dat een volk, net als paarden ook kuddedieren, niet zomaar te stuiten is wanneer het eenmaal op dreef is. Bovendien zit David niet meer zo stevig in het zadel als vroeger, toen hij nog jong was. Het paard zal hem van zijn rug afwerpen. Een leider die niet meer zo vast in het zadel zit, moet voor zijn positie vrezen. Volgens Joab moeten ze David niet onderschatten en ook hij haalt het gebeuren in Rabba aan: 'Dat bleeck hoe hy zich liet van Ammons wrevel trotsen' (863). De bijvrouwen beroepen zich op hun voorspelling, ze hadden het zien aankomen. Joab kan dan wel beweren dat Absolon iedereen heeft misleid, maar 'Hy ging zoo niet vermomt, of vrouwen konden 't mercken' (871). Met deze gendergeladen uitdrukking claimen ze dat zij, als vrouwen, dwars door die mooie buitenkant heen kunnen kijken. De mannen, hier dus Joab, David en ook Thamar, lijken wel blind: 'De tekens tuighden 't, had men oogen om te zien' (873). Met 'vrouwen' in het algemeen wordt dus niet Thamar meegerekend, die bevindt zich in een uitzonderingspositie. Joab zegt ze op God te vertrouwen en zich 'kloeck en stil' te houden. Later adviseert David hen (1319-20) geen stap over de drempel naar buiten te zetten. De boodschap is duidelijk: ze moeten braaf zijn en binnen blijven. Uiteindelijk tomen ze in en geven ze toe dat het gedrag van prins Absolon niet voorkomen had kunnen worden, men kan het slechts beklagen: 'Als Godt wil straffen dan ontbreecken hem geen roeden. / Hy treckt den zegen van verkeerden dickwyl in, / En laetze vallen in een' averechtsen zin' (900-2). In de volgende twee bedrijven zal blijken dat zij allesbehalve zullen berusten in hetgeen hen door David en Absolon wordt aangedaan.

2.4 'Vrouwenschennis': koning David laat zijn bijvrouwen achter als blijk van zijn heerschappij

In het vierde bedrijf deelt David zijn vrouw Berseba mee zich gereed te maken voor vertrek, ze gaan Jeruzalem ontvluchten, 'en houdt u reedt met al de koninginnen' (1241).

Hij neemt al zijn vrouwen mee, en tevens zijn jongste zoon Salomon. Zijn bijvrouwen, maar ook zijn dochter Thamar, laat hij in grote vertwijfeling achter: 'Vertrecktge zonder ons?' (1244). Om zijn argumentatie kracht bij te zetten verdedigt David zich met de woorden dat dit besluit in overleg is genomen. Het heeft voor de vrouwen dus geen enkele zin om te twijfelen aan dit oordeel. De bijvrouwen vervallen weer in een jammerklacht. Hun droom wordt werkelijkheid: de jonge leeuw zal de onschuldige leeuwinnen mishandelen. David reageert geërgerd: 'Laet vaeren ydelheit van droom en spoockery' (1251). Hij beweert dat Absolon en zijn aanhangers de vrouwen heus wel zullen sparen, mits ze zich houden aan zijn advies: 'Men stilt een' leeuw door zoet en minzaam ondergaen' (1263). De editeur van de editie die ik hier heb gebruikt heeft het woord 'ondergaen' vertaald als 'vriendelijk behandelen' (Sterck 1936: 78). Het WNT vermeldt echter een minder positieve betekenis: zich aan iemand onderwerpen.⁴⁵ David adviseert de dames zich niet te verzetten.

Vondel laat Job het voorstel doen om de bijvrouwen achter te laten, terwijl het in de Bijbel David zelf is die deze impopulaire beslissing neemt. Wellicht heeft Vondel deze aanpassing doorgevoerd om David in een beter daglicht te stellen? Desalniettemin kan er niet ontkend worden dat David wist wat er met zijn haremdames ging gebeuren, aangezien hij Nathans profetie kende. Toch laat hij het vonnis aan hen voltrekken. Hij had zich ertegen kunnen verzetten, zoals hij zich later ook verzet tegen de dood van zijn zoon. Het is veelzeggend dat hij het hier achterwege laat. Op geen enkele manier geeft hij blijk van het feit dat zijn bijvrouwen meer betekenis voor hem hebben dan slechts 'blijk van heerschappye'. De vraag die hierbij gesteld kan worden is: waaróm mogen de bijvrouwen niet mee op de vlucht, terwijl reeds door Nathan is voorspeld dat ze zullen worden verkracht door Davids eigen zoon? Een verklaring zou kunnen zijn dat het achterlaten van de bijvrouwen een bewuste strategische zet is geweest, in dit geval van Job. Het zal hoe dan ook verkeerd uitpakken voor Absolon: laat hij de vrouwen in hun waarde, dan bevestigt hij daarmee dat zijn vader nog steeds de eigenlijke baas is in Jeruzalem en zal de zoon nooit de volledige macht kunnen veroveren. Neemt hij ze tot de

⁴⁵ WNT: 'Ondergaen: *Onder* in den zin van *opneming van een last* (49, c, v), als bij A), doch met het bepaalde bijdenkbeeld van *ondergeschiktheid* of *afhankelijkheid* (49, b). Met een persoon als subject en een persoon als object. Iemand ondergaan, zich onder hem begeven, zijne heerschappij, oppermacht of bewind erkennen en bereid zijn die te dragen; bij uitbreiding in 't algemeen: Zich aan iemand onderwerpen, voor hem bukken, zich aan hem ondergeschikt betoonen.'

zijne, dan geeft hij daarmee David en zijn medestanders, waaronder Joab, een legitieme motivatie om hem te doden.⁴⁶ In DH zal Joab dit vonnis dan ook inderdaad aan Absolon voltrekken. David verzet zich daar tegen, maar ook zijn stem wordt gesmoord.

Door het slechte nieuws van Thamar dat Absolon ‘al brullende en verbolgen’ in aantocht is, raken de bijvrouwen volledig in paniek: ‘wat zullen wy beginnen? / Tien bedgenooten, elck als een verlaete weeu, / Geschonden, geschoffeert, verslonden van den leeuw’ (1302-4). De vrouwen smeken David om hulp, hij zou hen moeten beschermen tegen de vijand: ‘Och, geeftge duiven, die toch zwack en weerloos zijn, / In ‘s havix klaeuwen?’ (1316-7). De duif, al dan niet met een olijftak in de snavel, is het christelijke symbool voor vrede. Ook in politieke termen wordt met een duif een politicus bedoeld die bekend staat om milde of verzoenende standpunten. Een havik is daaraan tegengesteld, die neemt juist harde of onverzoenlijke standpunten in. Wederom verschuilt David zich achter het feit dat dit niet alleen door hem is besloten, maar in overleg met zijn adviseurs, in dit geval Joab en de aartspriesters. Hij geeft toe dat er een politieke reden achter zit. Hun achterlating is bedoeld om de stad te voorzien van ‘eenen glans en koninglijcken luister’ (1201). Jammeren en janken heeft geen enkele zin: ‘waertoe al dit gekrijt? / Dit schreien baet niet’ (1328-9). David laat ze aan Thamar over en vertrekt. De vrouwen zijn diep teleurgesteld en begrijpen niet waarom zij zouden moeten boeten voor de schuld van anderen. Ze staan totaal machteloos. Gezien hun afhankelijke positie is het voor hen onmogelijk enige verandering in deze situatie aan te brengen.

Er gaat inderdaad gebeuren wat de vrouwen al wisten: op advies van Achitofel zal de nieuwe koning Absolon nog diezelfde avond in het openbaar seksuele gemeenschap hebben met zijn vaders bijvrouwen. Of Achitofel zich bij dit advies heeft laten leiden door persoonlijke wraakgevoelens jegens David, vanwege diens handelen met zijn kleindochter Berseba, vertelt de geschiedenis niet.⁴⁷ De bijvrouwen zijn ten einde raad

⁴⁶ Zoals reeds gezegd in de inleiding: het schenden van zijn bijvrouwen betekende een schending van de eer en reputatie van koning David, waardoor hem niets anders op zat dan zijn schande uit te wissen door over te gaan tot fysiek geweld (eerwraak).

⁴⁷ In 2 Sam. 11:3 wordt vermeld: ‘Batseba, de dochter van Eliam’ en in 2 Sam. 23:34 staat: ‘Eliam, de zoon van Achitofel, uit Gilo’. Achitofel is dus de opa van Batseba. Het feit dat zijn eigen kleindochter overspel pleegt met koning David en vervolgens Uria wordt vermoord heeft wellicht ook voor zijn familie tot een grote schande geleid.

en gaan samen met Thamar naar hem toe. Absolon staat ze spottend te woord: 'Gy zijt elck dubbel waert, gelijk een koningin, / Den zegenaer des rijx in uwen schoot t'ontfangen' (1670-1). Bij hem worden ze gepromoveerd tot koningin, dat waren ze bij zijn vader niet waard. Absolon spreekt ze denigrerend toe: 'een vrouwenhart is teêr / In schichtigh overslaen, en langzaam in 't gewennen' (1678-9). Daarbij doet hij seksuele toespelingen. Wacht maar, zegt hij, tot ze de zoon net zo goed leren kennen als de vader. Het zal hen goed bevallen om Davids ouderdom te verwisselen voor zijn jeugdige vitaliteit. De bijvrouwen smeken hem om hun eerbaarheid te bewaren: 'Verschoon onnozelen, weerlozen, wien het leven / Onwaerder is dan eer, het edelste juweel / Van koningsvrouwen' (1696-8). Eerbaarheid en goede naam waren belangrijke begrippen in de vroegmoderne maatschappij. Vrouwen werden in de zeventiende eeuw in verscheidene moralistische geschriften steeds weer deugden als schaamte en zedigheid ingeprent. 'Hoe teer is vrouweneer!' meent Cats dan ook (Cats 1993: 132). De bijvrouwen beroepen zich hierop. In dit geval zou hun verkrachting door Absolon zelfs in de openbaarheid komen. Openbaarheid in relatie tot seksualiteit was ontoelaatbaar. De nadruk lag nu eenmaal op de moraal dat seksuele handelingen buiten het huwelijk schaamteloos en schandalig waren en de eer van alle betrokkenen in gevaar bracht. Dit had een dubbelzinnigheid tot gevolg bij verkrachtingszaken, omdat die niet alleen gericht waren op de schuld van de dader, maar ook op de eventuele schuld van het slachtoffer. Dat behoorde te bewijzen dat haar eer haar onvrijwillig was ontnomen. Zo niet, dan werd het slachtoffer net als de dader strafrechtelijk vervolgd. Vooral gehuwde vrouwen die verkracht waren hadden een probleem. Vanwege hun seksuele ervaring in het huwelijk werd aangenomen dat ze per definitie seksueel gewillig waren. Verkrachting van een gehuwde vrouw werd daarom beschouwd als overspel (Van der Heijden 1998: 267). Vandaar dat de bijvrouwen wanhopig uitroepen:

Verschoon toch vaders bedtverwanten,
Die, eenmael lasterlijck geschent,
Niets staet te wachten dan verstooten
Van vader, om dien hoon en smaet,
Te treuren, eeuwich opgesloten, (1840-4).

Absolon reageert verontwaardigd; het is niet gebruikelijk dat een koning een gebod krijgt opgelegd van ondergeschikten, en al helemaal niet van vrouwen. De koning dient gehoorzaam te worden. 'Gy moet u dezen nacht naer ons believen neigen' (1720). Had David ze maar niet achter moeten laten. Ten einde raad roepen ze Thamar's hulp in: 'Princes, beschut onze eer, uw vaders eer met een' (1721), want 'Wy zullen dit verblijf in eeuwigheit betreuren' (1723). Thamar neemt het voor de bijvrouwen op, welk betoog wordt behandeld in paragraaf 1.5. Ook Absolon reageert hier zoals Joab en David voorheen deden: 'dit geschreeuw, / Dit huilen vordert niet. geen kermen kan dit keeren' (1770-1). Ook hij, net als zijn vader, verdedigt zich door aan te voeren dat dit niet zijn eigen besluit is, maar 'met raet'. Absolon kan met het seksueel veroveren van zijn vaders bijvrouwen zijn mannelijkheid en politieke autoriteit bewijzen. Hiermee snijdt hij de band met zijn vader definitief door. Dit zal de 'zwevende kiezers' onder de bevolking aanmoedigen voor hem te kiezen. Het motief dat de vrouwen van een verslagen vorst door zijn opvolger worden overgenomen komt in de Bijbel vaker voor. David had het zelf ook gedaan met Sauls vrouwen.⁴⁸ Door deze provocatieve machtsdaad verliest Absolon echter het koningschap en uiteindelijk zal hij aan zijn eigen viriliteit en ijdelheid, gesymboliseerd door zijn lange haren, ten onder gaan. Voor de zoveelste keer roepen de bijvrouwen uit: 'Och, Thamar, bergh ons toch voor schipbreuck van onze eer' (1817). Maar Thamar geeft het op, Absolon is niet voor rede vatbaar, ze vertrekt: 'kan uw jammer niet aenschouwen met mijne oogen' (1819). De bijvrouwen gaan als uiterste redmiddel smekend op de knieën voor Absolon: 'Zoo laet ons toe dat wy ter aerde ons noch verneêren, / U smeecken voor het lest, van angst en noot geprest' (1824-5). Ze doen, net als Thamar, een beroep op zijn genade, maar vinden eveneens geen enkel gehoor. Absolon reageert uitermate cynisch: 'nu volgt de majesteit. / De dacktent noot ons. u wort geen genade ontzeit' (1848-9), hetgeen wil zeggen dat hij het niet zou durven hen een gunst te ontzeggen, in dit geval een gunst van seksuele aard.

⁴⁸ Opvallend is dat alle belangrijke vrouwen in Davids leven zijn overgenomen van andere mannen: Michal, dochter van Saul, en Ahinoam, vrouw van Saul, Abigaïl, vrouw van Nabal en Batseba, vrouw van Uria.

2.5 De functie van de bijvrouwen

In dit stuk wordt een weinig florissant beeld opgeroepen van de positie, de rechten en de zelfstandigheid van Davids bijvrouwen. Als tien naamloze slavinnen zonder individueel gezicht spreken ze slechts met één stem. Ondanks deze minderwaardige positie zijn ze meer dan alleen slachtoffers. Alhoewel ze voldoen aan de typisch vrouwelijke kenmerken uit het zeventiende-eeuwse toneel, zoals emotionaliteit en gebrek aan zelfbeheersing, komen ze ook naar voren als zelfstandige en vasthoudende personen, die anderen op hun verantwoordelijkheden wijzen. Zowel op psychologisch als op politiek gebied getuigt hun argumentatie van inzicht en intelligentie. Toch worden ze, naarmate het verhaal vordert, steeds emotioneler, omdat ze wanhopig hun eer trachten te beschermen. Hun argumentatie toont overeenkomsten met die van de hartstochtelijke moederpersonages uit andere tragedies van Vondel, die hun kinderen proberen te beschermen. Ook hier introduceert Vondel wederom belangrijke vrouwenrollen, terwijl hij zich baseert op bijbelteksten waarin de vrouwelijke karakters een marginale rol speelden. En net als in *Gebroeders* verschijnen ook hier politiek actieve, zich verzettende vrouwen, die met sterke argumenten een politiek alternatief bepleiten. De argumentatie van de vrouwen maakt duidelijk dat 'de daad elke legitimiteit mist en een zaak is van pure machtspolitiek' (Korsten 2006: 100-1). Ze weigeren zich daarom in hun lot te schikken.

In tegenstelling tot de voorbeeldige, dienende Thamar voldoen deze vrouwelijke personages allesbehalve aan het vrouwelijkheidsideaal van Cats. Voor het zeventiende-eeuwse publiek waren ze waarschijnlijk wel herkenbaar als levensechte individuen met hartstochten en emoties. Hun assertieve gedrag bevalt de mannelijke personages in dit stuk maar matig. Ze bevelen de vrouwen keer op keer te stoppen met huilen en jammeren en hen niet langer tegen te spreken. In de vroegmoderne samenleving was men van mening dat een goede vrouw zich in relatie tot mannen zachtmoedig en meegaand hoorde op te stellen. 'Mannen behoorden beslissingen te nemen, terwijl vrouwen gehoorzaamden. Maar dat betekende niet dat mannen thuis een schrikbewind konden voeren. Tegenover de gehoorzaamheid van de vrouw stond de rechtvaardigheid en mildheid van de man'. In de loop van die eeuw werden de vrouwen echter steeds mondiger en steeds beter in staat om voor hun zaak op te komen (Van der Heijden 1998: 223-4). Deze vrouwelijke personages hebben dan ook slechts hun mond als middel,

omdat het voor hen niet weggelegd was om daadwerkelijk te handelen. Hun erbarmelijke situatie in aanmerking genomen hebben ze alle recht van spreken, omdat ze ten prooi zullen vallen aan vrouwenmishandeling, hetgeen ook ten tijde van de Republiek sterk werd veroordeeld (Van der Heijden 1998: 171). Bovendien konden ze hun eigen eer nog enigszins redden door in geval van verkrachting zoveel mogelijk tegenstand te bieden. De persoonlijke geschiedenis van deze bijvrouwen kan, zoals ik in het begin van dit hoofdstuk reeds opmerkte, gezien worden als symbolisch voor de duizenden slachtoffers die de opstand van Absolon en de daaruit volgende burgeroorlog heeft gekost. Daarmee is hun verhaal een *mise-en-abyme* of *spiegeltekst* te noemen. Evenals het volk, en zoals we later zullen zien ook koning David zelf, komen zij in opstand tegen een hogere autoriteit en weigeren ze het slachtoffer te worden van dit machtsconflict.

Uit alles wordt duidelijk dat de bijvrouwen de werkelijk tragische figuren in het drama van Davids confrontatie met zijn zoon Absolon zijn. Tot aan hun dood zullen zij de gevolgen ervan moeten dragen. Voor de mannen zijn het slechts slavinnen die geen enkele controle over hun eigen leven wordt toegestaan. De enige betekenis die ze voor hen hebben is een bijdrage te leveren aan de glorie van de vorst en het bewijs te leveren van zijn welvaart en macht. Gedurende het gehele verhaal hebben de dames het niet bepaald gemakkelijk. Zo moeten ze vele beledigingen slikken. Om te beginnen worden ze door Joab en Absolon aangesproken als respectievelijk 'schoonheên, zonder ga' en 'doorluchte schoonheên', hetgeen vooral in het laatste geval respectloos klinkt. Ter vergelijking: de koninklijke dames Thamar en Berseba worden nooit op een dergelijke manier aangesproken. Maar ook Thamar, die hun droom maar onzin vindt, gaat zo ver om ze te beschuldigen van laster. Vervolgens doet Joab ook nog een duit in het zakje door zich af te vragen of ze inderdaad zo 'onbedreven' zijn en al hun praatjes maar 'kinderklucht' vindt. Alhoewel hij moet toegeven dat ze wel eens gelijk zouden kunnen hebben, is hij van mening dat ze zich maar beter stil kunnen houden. Voor David zijn ze slechts een blok aan het been. Hun tragische dieptepunt is echter de vernederende behandeling door Absolon. Voor hem zijn ze niet meer dan gebruiksvoorwerpen: 'dus rekent geen / Bezit van have en goet en ziel en lichaem eigen' (1718-9). Tegen Thamar zegt hij over hun beider vader: 'Hij liet ons deze tien, tien tacken tot een kroon' (1813), hetgeen duidelijk impliceert dat zij een politiek ruilmiddel zijn, namelijk Absolons

toegang tot de heerschappij. Een dergelijke depersonificatie van vrouwen is volgens Meijer 'de stijlfiguur van de misogynie bij uitstek' (Meijer 1996: 13).

Zoals reeds aan de orde is gekomen in het hoofdstuk over Thamar vervullen vrouwelijke personages over het algemeen de ondersteunende of tegenstrevende functies (Meijer 1996: 50). De bijvrouwen zijn te vinden onder de tegenstrevers, waarbij ze een objectpositie innemen. Hun verzet tegen de wil van de mannen, hun assertiviteit, hun gedegen kennis van de situatie en hun eigen verlangen naar rechtvaardigheid maakt ze tot subject. Deze subjectiviteit is echter slechts tijdelijk, want met het oog op hun minderwaardige status is het uitgesloten dat ze onafhankelijk van de man in actie komen, zoals Thamar en Berseba dat wel kunnen. Daarom hebben ze Thamar ingeschakeld om hen te helpen bij het weerhouden van Absolon, hetgeen helaas niet mocht baten. Wanneer de bijvrouwen aan het eind van het laatste bedrijf Absolon onder ogen komen, wordt hun ondergeschikte positie pas echt duidelijk. Hun argumentatie wordt steeds emotioneler en daardoor zwakker en uiteindelijk worden ze tot gehoorzaamheid gedwongen, waardoor ze zich in een meer genderspecifieke positie bevinden. In de zeventiende eeuw was men de opvatting toegedaan dat vrouwen extra ontvankelijk zijn voor de hartstochten. In tegenstelling tot mannen in de kracht van hun leven konden zij hun emoties minder goed beheersen. Oude mannen werden daarentegen weer extra gevoelig geacht (Konst 1993: 23). Volgens Sneller gaat het voor vrouwen in de vroegmoderne tijd niet om het ontwikkelen van een eigen identiteit, maar om de waarde die zij voor mannen hebben. Voor de bijvrouwen en Thamar geldt dan ook dat die in de objectpositie worden teruggedrongen. Hier blijkt de vrouw het beste te voldoen 'als zij zich geheel van de man afhankelijk maakt en in gehoorzaamheid aan hem handelt', het liefst zonder enig verzet, zoals Thamar, eventueel na hevige emoties, zoals de bijvrouwen (Sneller 2000: 146). In het volgende hoofdstuk zal blijken dat ook koning David zich, ondanks al zijn verzet en zijn emoties, zal moeten onderwerpen aan de mannelijke norm.

3. KONINGIN BERSEBA: ‘Zy spant de kroon in ’t hart’

3.1 Inleiding

Batseba (bij Vondel ‘Berseba’) is de favoriete vrouw van koning David en de moeder van zijn jongste zoon en troonopvolger Salomo (bij Vondel ‘Salomon’).⁴⁹ Vanwege overspel met koning David staat zij aan de wieg van Absaloms opstand.⁵⁰ In 2 *Samuël* 11 kunnen we lezen dat koning David op een dag vanaf het dak van zijn paleis de verleidelijke Batseba zag baden en haar bij zich laat komen om met haar te slapen. Ze raakt zwanger en legt dat probleem aan David voor, die vervolgens tracht om haar man Urias als vader van het kind aan te wijzen. Die opzet mislukt, waarna David Urias in de val lokt en laat ombrengen, zodat hij zelf Batseba tot vrouw kan nemen. God is hierover vertoornd en stuurt de profeet Nathan om David zijn straf aan te zeggen.⁵¹ Na de dood van hun eerste kindje krijgen David en Batseba nog een zoon, Salomo. In de Bijbel speelt Batseba aan het eind van Davids leven haar belangrijkste rol, wanneer ze Salomo op de troon weet te krijgen ten koste van Adonia.⁵² Bij de opstand van Absalom is zij niet actief betrokken en is er van troonopvolging nog geen sprake. Dit motief uit die latere geschiedenis heeft Vondel naar voren gehaald.

Waar Berseba in DB nog niet echt aan bod komt, heeft ze in DH een belangrijke functie in het aanwenden van haar invloed op haar echtgenoot. Langvik-Johannessen is van mening dat nooit eerder in Vondels tragedies een vrouw ‘een dergelijke grote en tegelijk positieve rol’ heeft gespeeld, afgezien van zijn martelaarsdrama’s, waar een vrouw de hoofdrol speelt (Langvik-Johannessen 1987: 212).⁵³ Ook Korsten is positief over haar. Hij is van mening dat Berseba ‘voorzichtig en oprecht’ bepleit dat David moet vechten (Korsten 2006: 187). Ze is dan ook één van de weinige vrouwen uit het Oude

⁴⁹ Van zijn acht officiële echtgenotes is Batseba waarschijnlijk de enige die David niet heeft gehuwd om een politiek bondgenootschap te sluiten.

⁵⁰ Smit zegt: ‘De zonde van Absalom is voor Vondel onlosmakelijk verbonden met de zonde van David ten opzichte van Bathseba, in een keten van oorzaak en gevolg, schuld en straf’ (Smit 1962: 12).

⁵¹ Zie noot 34 voor de inhoud van Nathans profetie.

⁵² Adonia was op de troon uit, Batseba stak daar een stokje voor: ‘Mijn heer’, antwoordde ze, ‘u hebt me bij de HEER, uw God gezworen: “Jouw zoon Salomo zal na mij koning zijn, en hij zal op mijn troon zitten” (1 Koningen 1:17).

⁵³ Langvik-Johannessen doelt hier op de drama’s *Maeghden* en *Maria Stuart*.

Testament –en in de Davidspelen zelfs de enige- die een succesvolle ontwikkeling doormaakt: van echtgenote van een dienaar van de koning tot koningin-moeder. In dit hoofdstuk zal ik aan de hand van een uitgebreide analyse van haar handeling echter laten zien dat bij het behalen van dat succes haar integriteit in twijfel kan worden getrokken.

3.2 ‘Zoo klampte David, [...] / Op overspel, verraet, en godtvergeeten moort’: Urias vertelt de voorgeschiedenis

Zoals reeds besproken in paragraaf 2.2 doet aan het begin van het tweede bedrijf van DB de geest van Urias de voorafgaande gebeurtenissen uit de doeken. Hij, één van Davids trouwe helden en een goede soldaat, is verraden door zijn eigen heer. Koning David heeft overspel gepleegd met zijn vrouw, haar zwanger gemaakt en vervolgens Urias laten doden, om zijn eigen eer te redden: ‘mijn’ heer, die ongebonden / Zijn’ troustens dienaers bed zoo schendigh heeft geschonden, / Mijne overschoone onteert,’ (249-51).⁵⁴ Zowel in Vondels voorwoord als in de toneeltekst wordt er uitsluitend gesproken van overspel en niet van verkrachting.⁵⁵ Met het bijbelverhaal in gedachten lijkt dit plausibel, omdat nergens blijkt dat David geweld of dwang heeft toegepast en er ook geen sprake is van verzet van haar kant. In 2 *Samuël* 11:4 staat slechts: ‘zij kwam bij hem’. Het is dus evenzeer mogelijk dat Berseba er geen bezwaar tegen had dat de koning haar bij zich liet komen, misschien was ze wel vereerd. Of sterker nog, wellicht heeft ze zich zelfs wel bewust aan hem getoond, en kan er sprake zijn van verleiding. Flavius Josephus schrijft namelijk dat koning David er de gewoonte op nahield ‘s avonds laat op het dak van zijn paleis heen en weer te lopen en dat hij op een dag een bijzonder mooie vrouw zag die zich voor het raam van haar huis aan het baden was (Flavius Josephus

⁵⁴ Davids helden zijn 30 hoofdmannen (2 Sam. 23: 8-39). Tevens staat over hen vermeld in 1 Kronieken 11:10: ‘Zij, en trouwens heel Israël, maakten zich sterk voor zijn [Davids] aanspraken op de troon en riepen hem tot koning uit, zoals de Heer met betrekking tot Israël had gezegd, en ze bleven hem ook daarna steunen’. Flavius Josephus schrijft dat de mannen die tot het gevolg van David behoorden, allemaal zeer moedig waren. Er waren er volgens hem 38 die tot de top behoorden en over een schitterende staat van dienst beschikten. Uria was de lijfwacht van Joab. David wilde hem de nacht door laten brengen bij zijn vrouw, maar Uria vond het eerlijker om de nacht door te brengen bij zijn manschappen dan zich te laten verwennen door zijn vrouw, omdat ze zich in een vijandelijke omgeving bevonden (Flavius Josephus 1996: 402, 431).

⁵⁵ Vondels *Inhoudt vs. 2*, toneeltekst vs. 253, 264, 1091 en 1513. Ook in de inleiding bij het bijbelboek 2 *Samuël* wordt gesproken over overspel en niet over verkrachting.

1996: 402). Volgens de Bijbel was het ook nog eens een ritueel bad, de voorgeschreven periode van onthouding na haar onreinheid was juist verstreken; ze was dus vruchtbaar (2 Sam. 11:4). Was het toeval dat ze net op dat moment aan het baden was voor een open raam? Of wist ze misschien van 's konings routinematig gekuier?⁵⁶ Er zijn evenwel nergens tekstplaatsen aan te wijzen waarin Berseba wordt veroordeeld. Toch wil ik deze andere interpretatiemogelijkheid in het oog houden om haar afwijkende positie ten opzichte van Thamar en de bijvrouwen, die wel overduidelijk het slachtoffer werden van seksueel misbruik, te demonstreren.

Bij Vondel wordt alle schuld bij David neergelegd. In het geval van overspel is dat zowel voor bijbelse als voor zeventiende-eeuwse begrippen bijzonder. Zo schrijft Flavius Josephus dat volgens de wetten van de voorvaderen Batseba als overspelige zou moeten sterven (Flavius Josephus 1996: 402). Volgens de Bijbel gold dat ook voor David zelf, maar omdat hij berouw toonde liet God hem in leven.⁵⁷ In de vroegmoderne tijd waren er kerkelijke autoriteiten die deze opvattingen ook verkondigden. Cats en andere tijdgenoten wijzen overspeligen tevens op het gevolg van hun gedrag: 'armoe, verlies van de goede naam en ziekten waaraan je dood gaat' (Van Boheemen 1989: 112). Men hanteerde echter, net als bij David, een dubbele moraal: een man moest namelijk een seksuele relatie buiten zijn huwelijk vergeven kunnen worden, terwijl het daarentegen als een ernstige misstap werd beschouwd als een vrouw zich hieraan waagde. Het waren derhalve de overspelige vrouwen en niet hun minnaars die de fout in gingen. Ook verkrachting van een gehuwde vrouw werd gezien als overspel, waarbij het slachtoffer net zo goed medeplichtig was. De reputatie van een vrouw hing dan ook voortdurend aan een zijden draad. Wanneer zij ooit enige aanleiding tot een gerucht had gegeven, kon ze daarmee haar hele leven worden achtervolgd (Leuker en Roodenburg 1988: 64, 70). In het geval van Berseba is het daarom wonderbaarlijk dat ze niet of nauwelijks

⁵⁶ Het Colloquium Neerlandicum 11 (1991) vermeldt over literatuur en beeldende kunst het volgende: 'Vanaf de 16de eeuw werd Batseba traditiegetrouw altijd bloot en verleidelijk uitgebeeld en als voorbeeld van een aantrekkelijke en dus gevaarlijke vrouw ontsteeg zij langzamerhand aan de context van het verhaal.'

Zie website dbnl: http://www.dbnl.org/tekst/han001199101_01/han001199101_01_0021.php.

⁵⁷ Lev. 20:10 'Wie overspel pleegt met een getrouwde vrouw, een vrouw die een ander toebehoort, moet ter dood gebracht worden. Beide echtbrekers moeten worden gedood'. Deut. 22: 'Als een man wordt betrapt met een getrouwde vrouw moeten beiden ter dood gebracht worden, zowel de man als de vrouw met wie hij geslapen heeft. Zo moet u het kwaad dat zich bij de Israëlieten aandient in de kiem smoren'. En 2 Sam. 12:13 zegt: 'Toen zei Natan: "De HEER vergeeft u die zonde, u zult niet sterven".'

eerverlies heeft geleden. Het is alleen Absalom die haar als intrigante karakteriseert en 'overspeelster' noemt, hetgeen vanuit zijn perspectief niet onbegrijpelijk is:⁵⁸

Hoe d'overspeelster, als een stiefmoêr, Davids zoon,
Den eerstgeboren, wil versteecken van de kroon,
En wettigheid des rijx, en over d'oude heeren,
In haeren Salomon, na Davids doot regeeren (DB, 737-40).

Overigens wijzen ook de bijvrouwen op een minder positieve karaktertrek van Berseba, namelijk jaloezie: 'Zy spant de kroon in 't hart, en haet al 't joffretimmer, / De bedtgenooten, en haer' aenhang' (DB, 518-9). Zoals ik in de inleiding al aangaf ligt het voor de hand dat in een polygene samenleving een dergelijke eigenschap naar voren komt, aangezien meerdere vrouwen de liefde van één echtgenoot moeten delen. Uit de Davidspelen van Vondel wordt duidelijk dat koning David met Berseba en Salomon een 'kerngezin' vormde, waarop Berseba in alle dialogen haar argumenten baseert. Ze doet voortdurend een beroep op Davids verantwoordelijkheid als echtgenoot en vader, maar daarbij spreekt ze niet namens de andere moeders en kinderen. Ze pleit alleen voor het behoud van hun drieën en eist Davids volledige aandacht en liefde op, waarbij Absalom de rol vervult van stiefzoon. Wanneer in DH de liefde van koning David ook blijkt uit te gaan naar zijn opstandige zoon openbaart zich de rivaliteit tussen Berseba en Absalom.

In DB is Berseba's aandeel in de handeling nog beperkt. Wanneer in het vierde bedrijf de vijand in aantocht is, roept ze vertwijfeld uit: 'Genadighste, wat raet met onzen Salomon, / Dit kint, uw' erfgenaem, gevloecht van Absolon? / Waer bergen wy uw spruit? wat schaduw zal haer decken?' (1231-3). David zegt haar zich klaar te maken voor vertrek, ze gaan de stad verlaten. Berseba wordt in deze eerste tragedie geïntroduceerd als een weerloze vrouw die ook het slachtoffer dreigt te worden van het machtsconflict tussen vader en zoon. Volgens Urias is ze onteerd en heeft David haar van hem afgepakt. Haar eigen tekst representeert haar als een doodsbanne moeder, die vreest voor het leven van haar kind. Moeder en kind zijn uiterst kwetsbaar, hun leven

⁵⁸ In de toneeltekst van DB (editie Sterck) komt alleen de naam Absolon voor. In DH (editie Konst) worden de namen Absolon en Absalom door elkaar heen gebruikt. Voor alle duidelijkheid gebruik ik in dit hoofdstuk daarom alleen de naam Absalom.

ligt in handen van koning David, die haar zegt te vertrouwen op God: 'bewaert behoedt ons Godt' (1235). Toch onderstreept Berseba nog even, tussen neus en lippen door, dat Salomon Davids 'erfgenaem' is, mocht hij dat vergeten zijn. 'Dit kint' is niet zomaar één van zijn vele kinderen, het is de toekomstige koning, die verdient extra protectie. Wanneer in DH haar man toch hun veiligheid uit het oog dreigt te verliezen, transformeert Berseba van een weerloze in een wilskrachtige vrouw.

3.3 'Is 't billijk dat ge mij en deze vrucht verlaat, / uzelve inbrokt om die boze aard te bergen?': Berseba's pleidooi voor behoud van haar gezin

In het derde bedrijf van DH blijkt inderdaad al snel dat David zijn zoon Absalom wil beschermen. Berseba neemt het heft daarom in eigen hand en treedt assertief op. Ze houdt een pleidooi waarin ze de nadruk legt op Davids liefde voor haar en op zijn belofte dat Salomon de troon zou erven, en niet Absalom. De doodsbangе, kwetsbare moeder uit DB heeft hier plaatsgemaakt voor een tactische dame die niet met zich laat sollen:

Hoe dikwijls zwoert ge mij in uwen minnegloed
uit uwen aardsen troon ten hemel opgetogen,
als gij u spiegeld' in dit diamant der ogen,
dat ik u waarder was dan d'eer van uwe kroon
en Salomo alleen zou erven vaders troon (912-6).

Het is opmerkelijk dat David haar een dergelijke toezegging heeft gedaan. Absalom kreeg van zijn vader namelijk ook al iets dergelijks te horen: 'deel in 't koninglijck vermogen, / Gelijck een erfgenaem, ter hoogheit opgetogen, / Tot staet en heerschappy. ô hoofttack van mijn kroon!' (DB, 65-7). Waarop Absalom reageert: 'Uw kroon zal op mijn hoofd met vollen zegen straelen' (DB, 114). Tevens belooft Thamar hem later nog eens, als plaatsvervangster van haar vader, dat hem de troon sowieso toekomt: 'Om namaels hierom met zijn' broeder niet te strijden' (DB, 1286). Welbeschouwd zaait koning David aldus verwarring en onrust.⁵⁹ Kennelijk wilde hij zowel zijn vrouw als zijn zoon tevreden houden, maar heeft hij hun beider 'kroonzucht' danig onderschat.

⁵⁹ In feite was Absalom Davids derde zoon. Zijn tweede zoon Kileab speelt, ook in de Bijbel, geen enkele rol. Zie 2 Sam. 3:3.

Absalom vertrouwde het al niet: 'een overspeelsters zoon / Wort dertel opgevoedt, om over lant en lieden, / Na vaders doot gezalft, tyrannigh te gebieden' (DB, 710-2). Hij is zich ervan bewust dat zijn positie afhankelijk is van haar en dat zij bezig is de poten onder zijn stoel vandaan te zagen. Het lijkt erop dat David zelf kon kiezen wie zijn opvolger werd. De monarchie stond nog in de kinderschoenen. Koning David was pas de tweede koning van Israël, na Saul, en beide waren ze uitgekozen en gezalft door God.⁶⁰ God had hem beloofd dat vanaf nu de troon tot in lengte van dagen zou toekomen aan zijn nageslacht.⁶¹ Zoals gezegd heeft Vondel dit troonopvolgingsmotief en de interventie van Berseba vroeger in de geschiedenis geplaatst, en niet zoals in de Bijbel pas aan het eind van Davids leven. De vraag waarom heeft waarschijnlijk alles te maken met het innerlijk conflict waar Vondel koning David aan wilde onderwerpen.⁶²

Berseba was Davids favoriete vrouw en in zijn 'minnegloed' belooft hij haar gouden bergen. De machtspositie die ze zichzelf daarmee had toegeëigend was voor Absalom reden genoeg om haar te verachten. Naast het feit dat David haar verkiest boven zijn andere vrouwen, waaronder dus ook Absaloms eigen moeder, heeft ze haar invloed aangewend ten gunste van haar zoon Salomon. Zie hier het prototype van de 'boze stiefmoeder' die haar eigen kind voortrekt. David beseft zich terdege dat het juist zijn affaire met Berseba is geweest die de aanleiding was voor deze rampzalige situatie. Hij voelt zich schuldig en weet dat hij deze straf aan zichzelf te wijten heeft, getuige zijn laatste woorden voor zijn vlucht uit Jeruzalem. Hij weet dat hij in feite niets meer aan de situatie kan veranderen, zijn lot ligt in Gods handen.

d'Alziende kent hier d'oirzaeck af.

Hy kan, na d'uitgestaene straf,

De traenen van mijn aenzicht wissen.

't Verschiltme luttel of ick leef,

Als Godt het Absolon vergeef.

'k Laet d'uitkomst van mijn leedt den oppersten bevolen (DB, 1378-83).

⁶⁰ David was zelf ook de jongste uit een gezin met zeven zonen. Zie 1 Sam. 16:10-13.

⁶¹ Zie 2 Sam. 7:16 'Jou stel ik in het vooruitzicht dat je koningshuis eeuwig zal voortbestaan en je troon nooit zal wankelen.'

⁶² 'De tragiek ligt in Davids zware keuze tussen zijn opstandige zoon enerzijds en zijn vrouw en zijn kleine zoon Salomon en zijn koningschap anderzijds' (Langvik-Johannessen 1987: 55).

Niettemin verzet David zich in DH tegen een uitkomst waarbij Absalom de dood zal vinden. We hebben hier te maken met twee afzonderlijke ouders die het ieder voor zich opneemt voor een kind. Berseba wil David de juiste keuze laten maken en herinnert hem aan zijn zorgplicht als gezinshoofd. Hierbij neemt ze een kritische houding aan. Haar echtgenoot is zo onverstandig zijn leven te willen geven voor dat van een kwaadaardige zoon, waarbij hij zijn vrouw, die van hem houdt, en hun kleine spruit meesleurt in zijn val. Het leed dat hen te wachten staat wordt door haar in zeer pathetische bewoordingen tot uitdrukking gebracht:

[...] indien we 't veld verloren,
dit lief onmondig kind en mij, uw lief, zou smoren,
verdrinken in uw bloed dat warrem schuimt en rookt,
en daar de doodse geest om 't lijk nog waart en spookt?
Wie schrikt, wie ijst niet die dit prent in zijn gedachten! (921-5)

Ook hier wordt het vrouwenpersonage stereotiep met klagende uitbarstingen geassocieerd. David leeft nog, maar Berseba schikt zich alvast in haar rol van rouwklager door het uiten van een 'proleptic lament', een vervroegde rouwklacht (Fantham, geciteerd in Prandoni 2007: 133-4). Voor haar is het zo goed als zeker dat wanneer David in de strijd zal vallen, zij en haar kind ook door Absalom vermoord zullen worden. Ze probeert door haar argumentatie medelijden voor zichzelf en antipathie voor Absalom op te wekken, waarbij ze haar man vooral wijst op zijn plichten als echtgenoot en vader, maar ook als koning. Hij moet daarom het gevecht overlaten aan Joab: 'Betrouw de heirtocht aan neef Joab, die beproefd, / getrouw in 's konings dienst, geen onderwijs behoeft / hoe hij zich dragen moet om uwen zoon te sparen' (927-9). Ze vertrouwt er niet op dat David zijn opstandige zoon zal kunnen verslaan, ze heeft meer fiducia in de veldheer. Tevens verwijt Berseba haar man dat hij veel te toegeeflijk is geweest naar Absalom. Ten opzichte van hem heeft hij zijn vaderlijke taken ook al verwaarloosd: 'Veel nutter waar' hij kort en ingetoomd gehouden' (941). In de context van deze Davidspelen is het ongewoon dat een vrouw dergelijke kritiek rechtstreeks durft te uiten naar de koning. Kennelijk is zij helemaal niet bang voor een eventuele agressieve reactie van hem. Dit onderstreept hoe anders haar relatie met koning David

is in vergelijking met de meer ondergeschikte bijvrouwen en zijn dochter Thamar. Ze somt Absaloms misdaden op om nogmaals te benadrukken hoe onbegrijpelijk het is dat David blijft volharden in diens onschuld. Die blijft echter op zijn beurt zijn zoon de hand boven het hoofd houden en draagt wederom argumenten aan ten gunste van hem: de broedermoord was Amnons schuld, de schending van zijn bed kan hij hem vergeven en bovendien staat zijn zoon onder invloed van de vijandige Achitofel. David blijft zich verzetten en wil persé zelf meevechten, om zodoende het leven van Absalom te kunnen sparen: 'Men blust geen kinderliefde, een trek ons ingeschapen' (966).

In haar machteloosheid doet Berseba nog een uiterste poging, waarbij ze haar emoties de vrije loop laat: 'Wie scheurt u van mijn trouw, / mij duur gezworen, toen, gedompeld in de rouw, / ik om Uria treurd' en zulk een smaad moest dragen?' (967-9). Berseba herinnert David aan haar leed sinds Uria's dood. Volgens Prandoni wordt het vrouwelijke personage door deze 'pijnlijke beweging van terugkijken' nog nadrukkelijker binnen een specifieke vrouwentypologie geplaatst (Prandoni 2007, 134). Berseba is van mening, net als bijvoorbeeld Badeloch, dat ze al veel ellende heeft moeten doorstaan. Dit wil ze niet nog een keer meemaken. Joab komt haar te hulp en voegt aan haar woorden toe dat David niet alleen een verantwoordelijkheid heeft als hoofd van zijn gezin, maar vooral ook als koning van het volk. Het gehele rijk is afhankelijk van hem:

[...] Het staat ons niet te lijden
dat gij uw koningin en erfgenaam in 't strijden,
uw rijk en al dit volk, dat aan uw leven hangt,
zult hangen [...] (973-6)

Op deze woorden gaat David ten langen leste overstag, hij zal niet meevechten en blijft achter. Samen met prins Sobi, Berseba en de kleine Salomon nemen ze plaats bovenop de poort vanwaar ze een goed uitzicht hebben op het strijdgewoel. Wat volgt is een beschrijving van de strijd door David en Berseba.

Uit haar pleidooi wordt duidelijk dat Berseba haar uiterste best doet om het leven van haar echtgenoot, van haarzelf en vooral van haar zoon Salomon te beschermen. Ze dringt aan op een actief strijdplan; niet door de koning zelf, maar door Joab. Ze wijst

David op zijn verantwoordelijkheden, waarbij ze duidelijk laat merken dat hij daarin faalt. Toch blijkt ook uit haar woorden dat levensbehoud niet haar enige drijfveer is. Ze heeft een hoger doel voor ogen, namelijk het koningschap voor Salomon. Ondanks de tegenstand die ze ondervindt bij haar stiefzoon, haar echtgenoot en zelfs het overgrote deel van het volk is ze toch zelfverzekerd genoeg om te strijden voor haar zaak. Geheel tegen de stroom in komt ze op voor haar zoon, die na Davids regeerperiode dan ook de volgende machthebber zal worden.

3.4 ‘Waar zal de stiefmoêr zich betrouwen?’: Berseba doet haar beklag bij Sobi

In het vierde bedrijf hebben David, Berseba en Sobi te horen gekregen dat Achitofel zelfmoord heeft gepleegd. David ziet dit als een bijzonder gunstig bericht, omdat het nu ‘de stammen aan beleid in ’t veld ontbreken’ zal (1234). Berseba is nog niet overtuigd van een aanstaande overwinning en begint een klaagzang. Naar later zal blijken is deze klacht een variatie op de stereotiepe vorm, zoals eerder door mij besproken bij de bijvrouwen. Omdat David toch niet naar haar luistert, wendt ze zich nu tot prins Sobi. ‘Mijn grootste vijand is in ’t leven. / Dat’s Absalom, met recht geducht, / de grootste vijand van deez’ vrucht’ (1277-9). Ze betreurt het lot van haarzelf en van haar zoon als Absalom de oorlog mocht winnen. Ze heeft niet veel waardering voor de manier waarop haar man de situatie aanpakt: ‘De koning oorlogt met gebeden, / bevreesd voor die weerspanning’ (1283-4). Ze vindt het onbegrijpelijk dat hij blijft kiezen voor Absalom ten koste van hen. Ze acht David schuldig aan deze situatie: ‘Dit oproer sproot uit ‘s vaders schuld’ (1297-8), waarbij ze haar echtgenoot tamelijk bitter citeert:

Men hoort hem, blind van liefde, klagen
en deerlijk kermen, nacht en dag:
‘Och, mocht men Absalom behouden,
die schone, zonder wederga.
Ik nam hem weder in genâ,
omhelst, gekust en kwijtgeschouden!’ (1307-12)

Dit cynisme spreekt boekdelen: Berseba is jaloers. Ze voelt zich tekort gedaan. ‘Waar zal de stiefmoêr zich betrouwen?’ (1315), roept ze vertwijfeld uit. Ook in de

vroegmoderne tijd leverden stiefkinderen problemen op voor de huwelijksrelatie, vooral degenen die voor zichzelf konden opkomen. Nog steeds is een dergelijke houding herkenbaar: ze weigeren allemaal de nieuwe vader of moeder te accepteren. Daardoor ontstond er ook onenigheid in de echtelijke relatie over wiens kant de biologische ouder moest kiezen. De problemen hadden dan ook meestal te maken met de machtsverhoudingen binnen het gezin. In het geval dat er geweld aan te pas kwam, kwam dat destijds meestal van de zijde van de kinderen (Van der Heijden 1998: 232-3). David heeft er een puinhoop van gemaakt. Door zijn passieve houding en het feit dat hij geen duidelijke keuze durft te maken tussen Absalom enerzijds en Berseba en Salomon anderzijds ontstaat er met beiden een conflict.

Sobi is het mannelijk personage dat Berseba troost. In deze rol vervangt hij de afwezige en verwarde koning David. Volgens hem zal het zo'n vaart niet lopen, zijn stadsmuren kunnen dit leger wel tegenhouden. Hij biedt haar zijn hulp aan, mocht Absalom blijven leven: 'gans Ammons rijk staat voor u open. / Beveel mij uwen Salomon, / ik blijf in nood zijn trouwe hoeder / en wil u eren als mijn moeder' (1328-31). Hij stelt haar voor om een diplomatieke verbintenis te sluiten door hun kinderen aan elkaar uit te huwelijken. Berseba zegt het in beraad te zullen nemen. Ze ziet een dergelijk politiek bondgenootschap wel zitten door hun vorstendommen aan elkaar te liëren. Huwelijken werden over het algemeen niet uit liefde gesloten, maar uit politieke overwegingen, uitbreiding van de macht, het netwerk, enzovoorts. Bijzonder is echter dat een machthebber als Sobi een dergelijke onderhandeling met Berseba voert. Zij is immers 'slechts' de echtgenote van de koning. Toch neemt ze de plaats in van de koning zelf en wordt ze daarin blijkbaar ook serieus genomen. Dit is vergelijkbaar met Thamar die in DB ook de onderhandelingen namens haar vader deed. Maar helaas, momenteel is het geen bruiloftstijd. 'Nu vechten zeven tegen één' (1361).⁶³ Berseba ziet het somber in, omdat Absalom een veel groter leger op de been heeft weten te krijgen dan David. Die zal het onderspit moeten delven, ondanks dat hij in zijn recht staat.

In tegenstelling tot de jammerklacht van de bijvrouwen (par. 2.3) voldoet dit gejammer van Berseba niet geheel aan het standaardgenre, zoals geformuleerd door Prandoni. Weliswaar levert ook hier de vrouw commentaar op wat zich 'buiten' afspeelt,

⁶³ Zeven is een 'godelijk getal', komt veel voor in de Bijbel, vooral in de betekenis van overvloed, heel veel. In de tragedie *Gebroeders* was het overigens één (David) tegen zeven (gebroeders).

toch is ze geen slachtoffer van de geschiedenis, wordt ze niet gemarginaliseerd en ook niet uitgesloten van het mannelijk veld. Ze heeft zelf actie ondernomen door allianties te sluiten met Joab en Sobi, waardoor haar positie minder precair is geworden. Ze zet zich niet alleen in voor het leven van haar gezinsleden, maar ook voor hun machtspositie, waarbij ze zich niet beperkt tot het private domein van haar kerngezin. Integendeel, ze bemoeit zich ook met de politiek en zelfs met de vervulling van het koningschap. Ze bekritiseert Davids aanpak van de situatie, die in haar ogen veel krachtadiger zou moeten zijn. Wanneer haar man in het laatste bedrijf volledig instort, laat ze zien hoe ze zonder problemen het gezag naar zich toetrekt. In deze tragedie wordt aldus het stereotiepe genre van de vrouwelijke jammerklacht door Berseba ingezet ten behoeve van een egoïstische strategie.

3.5 'Geluk, o koningin! De dood van Absolon / is 't leven van de kroon en uwen Salomon': Berseba zegeviert

In het vijfde en laatste bedrijf krijgt David te horen dat zijn zoon Absalom gedood is, hetgeen leidt tot een hartverscheurend gejammer:

Och Absalom, mijn zoon, hoe vreesd' ik voor die tocht.
Och Absalom, och of ik voor u sterven mocht!
Och Absalom, mijn zoon, de waardste van mijn erven,
gaf God, och Absalom, dat ik voor u mocht sterven! (1561-4).

Hij bezwijkt onder zijn emoties. Berseba ontpopt zich tot een echte bewindsvrouw, neemt het bevel over en vervangt haar man in zijn functie als leider. Zonder enig medelijden met het verdriet en lijden van haar man laat ze hem wegvoeren. Zijn rouw zal ergernis opwekken bij het volk. Haar kwetsbaarheid is als sneeuw voor de zon verdwenen, nu haar grootste vijand verslagen is. Ze laat Chusi verslag doen van Absaloms dood, vervolgens hoort ze Joab uit. Het eerste wat ze hem vraagt: 'Hoe reket men 't getal in deze slag gebleven?' (1624). Zijn antwoord is dat het er maar liefst 20.000 zijn, en natuurlijk Absalom. Op die mededeling reageert Berseba verbolgen: 'Hoe heeft men 's konings last in Absalom vergeten!' (1631). Geheel onverwacht verwijt ze Joab dat hij Absalom gedood heeft. Ze zou toch uitzonderlijk opgelucht moeten zijn dat ze van

haar grootste rivaal verlost is? Bovendien heeft Joab op deze manier de troon voor David definitief herwonnen. Hoe valt deze tegenstrijdigheid in haar woorden dan te verklaren? Berseba heeft bij afwezigheid en gebleken incompetentie van David de leiding overgenomen. Strikt genomen is het een feit dat Joab het uitdrukkelijke bevel van de koning heeft genegeerd. David dreigt op het eind dan ook met wraak: 'Ik zweer en zal het niet vergeten / met zijn verdiende maat hem weder in te meten' (1738-40). Maar Joab zal niet alleen door David als de schuldige aangewezen worden. Ook Absaloms aanhangers, zijnde het grootste deel van het volk, zullen woedend zijn op de moordenaar van hun held en zelfgekozen koning. Door een dergelijke hypocriete reactie blijft Berseba echter zelf volledig buiten schot.

Vervolgens vraagt ze Joab om advies hoe om te gaan met het grote verdriet van David. Hij gedraagt zich niet zoals hij zich hoort te gedragen: als een koning. Joab spreekt David vervolgens vermanend toe: 'dat gij uw vrienden haat, hen handhaaft die u haten' (1703). Wederom drukt hij David op het hart zijn verantwoordelijkheid te dragen ten aanzien van zijn volk. David oppert nog een laatste maal dat hij het niet kan helpen, het is de natuur: 'Natuur, Gods dochter, heeft die bloedband vast geleid' (1714). Berseba reageert verwijtend: 'Aartsvader Abraham had wel natuur verwonnen' (1715), waarop David direct toegeeft dat hij aan dergelijk hoge eisen niet kan voldoen. Waar Berseba voortdurend haar moedergevoelens voorop stelt, wordt David kennelijk geacht zijn vadergevoelens te onderdrukken. Uit alles blijkt dat zij zeer teleurgesteld is in haar echtgenoot. Hij gedraagt zich in haar ogen onverantwoord: veel te emotioneel, passief en zwak, terwijl ze graag had gezien dat hij handelde als een echte man en koning. Gelukkig voldeed Joab wel aan de gangbare mannelijke normen en weet hij de macht te herstellen door middel van geweld, zoals Abisaï reeds aangaf: 'staal en ijzer moet de wettigheid bewaren' (609). Berseba kan tevreden zijn met het resultaat.

3.6 De functie van Berseba

Het verschil in sociale positie tussen Berseba enerzijds en Tamar en de bijvrouwen anderzijds is evident: bij de eerstgenoemde is nauwelijks sprake van enige ondergeschiktheid. Vanwege haar status als koningin wordt ze met respect behandeld door haar mannelijke gesprekspartners. Ter vergelijking: wanneer ze haar beklag doet over haar situatie is er niet één man die tegen haar zegt dat ze moet stoppen met

jammeren. In tegenstelling tot de andere vrouwen is Berseba geen slachtoffer van de geschiedenis, zij maakt geschiedenis. Waar het de bijvrouwen niet lukt om los te komen van hun objectpositie en ze zelfs geheel worden uitgerangeerd na hun ontering, lukt dat Berseba wel. Zij maakt een tegengestelde ontwikkeling door. Aanvankelijk neemt de zoveelste vrouw die David huwt ook een objectpositie in. Dat verandert wanneer hij haar zoon de troon belooft. Haar eigen verlangen die belofte gestand te doen stuwt haar handeling voort. Dat maakt haar tot subject. Nooit wordt ze onderworpen aan haar man en uiteindelijk krijgt ze haar zin. Weliswaar toont Berseba net als de bijvrouwen haar emoties, haar woede en haar verdriet, maar zij combineert dat met raffinement. Haar rol beperkt zich niet tot die van een hartstochtelijke moeder. Met haar weloverwogen politieke handelen, haar toegang tot de koning en haar tactische uitspraken weet ze haar ambities te realiseren. Van de gehele familie zijn zij en haar zoon dan ook de enige die van deze oorlog profiteren. Waar Thamar zich met hart en ziel inzet om de vrede te bewaren en een oorlog te voorkomen, zet Berseba vader en zoon juist tegen elkaar op. De interventies van Thamar en de bijvrouwen hebben niet tot gewenste resultaten geleid, die van Berseba wel. Met als gevolg dat ze zelfs voor de favoriete zoon van de koning te invloedrijk is gebleken. Haar zoon Salomon wordt de toekomstige koning en zij de koningin-moeder. Naar aanleiding van de opmerking van de rei in het vierde bedrijf: 'daar elk zijn hoogste wit beschiet, / op eigen nut en voordeel ziet' (1380-1) meen ik te kunnen concluderen dat dit tevens van toepassing is op Berseba.

Opvallend is dat Berseba zowel in de Bijbel als bij Vondel nergens openlijk bekritiseerd wordt. Zij wordt niet aansprakelijk gesteld voor haar overspel met koning David en ook vanwege haar houding jegens de troon voor Salomon krijgt ze, afgezien van Absalom, geen negatieve kanttekeningen. Dit kan naar mijn mening slechts verklaard worden uit het feit dat God haar in ere heeft hersteld. Hij had namelijk haar zoon Salomon reeds als koning en voorvader van de Messias uitverkoren.⁶⁴ Daarmee stond haar rol van tevoren al vast: zij diende de goddelijk voorbestemde geschiedenis te helpen voortzetten. Ze kan daarom gezien worden als helper en tegenstrever tegelijk. Ze

⁶⁴ Bij de geboorte van Salomon vermeldt de Bijbel: 'De HEER had het kind lief en gaf het bij monde van de profeet Natan de naam Jedidja, 'Lieveling van de HEER' (2 Sam. 12:24-25). In 2 Sam. 17:14 staat dat God Absalom te gronde wilde richten.

wil David helpen de juiste, door God bepaalde, keuze te maken. Wanneer die zich daar tegen verzet, gaat ze de strijd met hem aan. Hun echtelijke confrontatie vertoont enige overeenkomsten met die tussen Gysbreght en Badeloch. Zowel David als Gysbreght zijn in eerste instantie bereid hun gezin aan hun lot over te laten om zelf te gaan vechten. De vrouw weet dat haar man dit waarschijnlijk niet zal overleven en er ontstaat een discussie, waarbij de vrouw zich niet beperkt tot jammerklachten. Beide dames voeren vurige argumenten aan om hun standpunten te verdedigen. Ze hebben ingezien dat zij hun eigen lot en dat van hun echtgenoten in handen moeten nemen, in plaats van het slachtoffer te zijn van andermans beschikkingen. Uiteindelijk worden ze allebei door God in het gelijk gesteld (Prandoni 2007: 136-42). Daarentegen is er ook een duidelijk verschil: waar Badeloch de huwelijksband vooropstelt, staat voor Berseba vooral haar kind centraal. En waar Badeloch zich op een gegeven moment toch weer schikt in de ondergeschikte positie die haar als vrouw toekomt, blijft Berseba zich tot op het laatst tegen haar man verzetten.

Hoe zou het zeventiende-eeuwse publiek Berseba's rol geïnterpreteerd hebben? Het uitgangspunt was destijds dat de man de actieve partner is die zijn echtgenote verstandig leiding moet geven, en zij de volgzame, passieve partij. We hebben in DB al gezien dat er in de Davidspelen van Vondel van die traditie wordt afgeweken, hoewel slechts tijdelijk. Ook die vrouwen moesten zich op den duur toch weer onderwerpen aan de man. In DH liggen de zaken dus anders. Ook hier wordt duidelijk dat man en vrouw elkaar moeten bijstaan, maar houdt Berseba tot het eind de regie in handen. Volgens Kloek stonden de Nederlandse vrouwen in de Republiek bekend als heerszuchtig, eigenzinnig en ongehoorzaam. Klassiek zijn de woorden van de Italiaanse koopman Lodovico Guicciardini in zijn beroemde *Beschrijvinge van alle de Nederlanden* uit 1567: Nederlandse vrouwen zorgen niet alleen voor het huishouden, waar de mannen zich helemaal niet mee inlaten, maar houden zich ook bezig met zaken die eigenlijk alleen de man aangaan, zoals de handel. Dat gebeurde met zoveel behendigheid en vlijtigheid dat veel mannen alle dingen lieten regelen door hun vrouw. Desondanks waren die vrouwen toch mooi en deugdzaam. Ook later bleven buitenlanders zich verbazen over de handeldrijvende huisvrouwen in Nederland. Moeiteloos namen ze de zaken waar voor hun afwezige echtgenoot en indien nodig maakten ze zelfs handelsreizen. Deze bedrijvigheid werd vaak in verband gebracht met hun bazigheid. Hier kraait de hen en

moet de haan kakelen, meent de Duitse theoloog Henrich Ludolff Benthem. Ze vinden het maar vreemd dat de Nederlanders dit dominante gedrag van hun vrouwen zomaar tolereren (Kloek 1995: 248-9). Voor Vondels publiek was Berseba dan ook wellicht herkenbaar als een soortgelijke sterke vrouw.

CONCLUSIE

Door een genderperspectief in te nemen wordt duidelijk hoe in de Davidspelen van Vondel de verschillende posities van vrouwen en mannen worden gepresenteerd. Uit mijn analyse komt naar voren dat alle door mij besproken personages op de een of andere manier iets proberen te beschermen: hun familie, hun eer, hun machtspositie of hun kind. De een doet dat integer en gebruikt daarbij slechts de mond als middel, de ander doet dat hypocriet en gebruikt het zwaard. Deze twee middelen kenmerken tevens het stereotiepe onderscheid tussen vrouwelijkheid en mannelijkheid; het zijn vooral de mannen die geweld gebruiken. Koning David is degene die zich in een spagaat bevindt tussen deze twee werelden. Ondanks zijn weerstand wordt hij toch tot een oorlog gedwongen, echter niet zonder een hevige innerlijke tweestrijd. In feite betoogt zijn personage dat de mannelijke aanpak niet de juiste is.

Alle vrouwen in deze tragedies uiten op enig moment hun typisch vrouwelijke gevoelens van angst en onrust over de op stapel staande strijd tussen koning David en Absalom. Echter ook David zelf spreekt voortdurend zijn onrustgevoelens uit over het lot van zijn zoon. Zijn mannelijkheid voldoet dan ook steeds minder aan de norm. Vroeger was hij een stoere, krijgshaftige leider die geprezen werd om zijn wapenfeiten. Nu is hij oud en heeft zijn beste tijd gehad: 'Al 's helts doorluchte daeden / Vergeet men' (DB, 1423-4). Net als de bijvrouwen en Thamar verzet hij zich tegen de goddelijk voorbestemde geschiedenis, maar hun stemmen worden gesmoord. Het zijn juist de hypocriete personages Absalom, Joab en Berseba die ervoor zorgen dat wat God heeft bepaald doorgang vindt. Deze opstand is nu eenmaal Gods straf. David zal Absalom moeten opofferen, omdat een andere zoon is voorbestemd voor de troon. De koning vervalt in passiviteit en wordt van heerser tot slachtoffer. Wanneer hij vervolgens zijn zelfbeheersing volledig verliest, maakt hem dat vrouwelijk en daarom zwak.

De dames daarentegen bestrijden het gangbare beeld van vrouwelijke zwakheid. Sterker nog: zij overtreffen de mannen met hun moed, politiek inzicht, daadkracht en intelligentie. Davids deugdzame dochter Thamar onderneemt actie door te bemiddelen tussen vader en zoon. Zijn bijvrouwen protesteren tegen de gevolgen van een burgeroorlog voor de natie en tegen het verlies van hun eerbaarheid. En koningin

Berseba weet door manipulatie haar machtspositie veilig te stellen. Hoe dan ook, ze weigeren allemaal om het slachtoffer te worden van de strijd tussen David en Absalom, waarbij Vondel hen in de discussies alle ruimte geeft om hun standpunten te verdedigen. Zoals ik heb betoogd waren al deze vrouwen destijds als karakters vermoedelijk representatief genoeg om een positieve identificatie door het zeventiende-eeuwse publiek met hen te stimuleren. Doordat deze vrouwelijke personages zelf denken, zien, spreken en handelen nemen ze een subjectpositie in: ze komen, al is het slechts tijdelijk, onafhankelijk van de man in actie.

In de Davidspelen van Vondel wordt dan ook afgeweken van de traditie dat de man de actieve partner is die zijn echtgenote verstandig leiding moet geven en zij de volgzaam, passieve partij. De gebruikelijke mannelijke en vrouwelijke gedragscodes worden aan de andere sexe toebedeeld. De mannelijke macht als heersende norm komt daardoor eerst onder spanning te staan, maar uiteindelijk zal die toch weer worden bevestigd.⁶⁵ Joab is degene die de macht van David herover, waarmee hij zijn mannelijkheid demonstreert. Maar ook Berseba betoogt het recht met het zwaard te beslissen, waarmee haar rol de superioriteit van de mannelijke norm onderschrijft. Vondel heeft met deze tragedies echter laten zien dat er ook andere manieren van politiek handelen mogelijk zijn dan uitsluitend macht door geweld. Er komt een (vrouwelijk) alternatief naar voren. Ook al zijn de misdaden nog zo groot, 'genade' is het toverwoord.

⁶⁵ Zoals bv. in *Batavische gebroeders* (Van Gemert 1996: 11-2).

BIBLIOGRAFIE

Primaire literatuur

de Bijbel. De Nieuwe Bijbelvertaling. Haarlem 2004.

Cats, J., *Huwelijk*. Ed. A.A. Sneller en B. Thijs. Amsterdam 1993. Griffioen.

Flavius Josephus, *De Oude Geschiedenis van de Joden*. Deel I, boek I-VII. Ed. F.J.A.M. Meijer en M.A. Wes. Baarn 1996.

Vondel, J. van den, *Gysbreght van Aemstel en Gebroeders*. In: *De werken van Vondel*. Derde deel 1627-1640. Ed. J.F.M. Sterck e.a. Amsterdam 1929. Geraadpleegd via de dbnl: http://www.dbnl.org/tekst/vond001dewe03_01/index.php [juni 2010].

Vondel, J. van den, *Jeptha, of offerbelofte; Koning David hersteld; Faëton, of roekeloze stoutheid*. Ed. J.W.H. Konst. Amsterdam 2004. Delta.

Vondel, J. van den, *Koning David in ballingschap*. In: *De werken van Vondel*. Negende deel 1660-1663. Ed. J.F.M. Sterck e.a. Amsterdam 1936. Geraadpleegd via de dbnl: http://www.dbnl.org/tekst/vond001dewe09_01/index.php [september 2010].

Vondel, J. van den, *Lucifer; Adam in ballingschap; Noah*. Ed. R. Schenkeveld-van der Dussen. Amsterdam 2004. Delta.

Secundaire literatuur

Boheemen, P. van, e.a., *Kent, en versint, Eer datje mint. Vrijen en trouwen 1500-1800*. Apeldoorn 1989.

Bonaventura, *Breviloquium. De theologie in kort bestek*. Band 1: 'Het scheppend beginsel'. Ed. J.C.M. van Winden. Assen 2000.

Gemert, L. van, *Norse negers. Oudere Letterkunde in 1996*. Universiteit Nijmegen. Nijmegen 1996.

Gemert, L. van, 'Vrouwen voor vrijheid. Krachtmetingen in Vondels *Batavische gebroeders*'. In: *Kort tijt-verdrijf*. Opstellen over Nederlands toneel (vanaf ca. 1550) aangeboden aan Mieke B. Smits-Veldt. Amsterdam 1996, p. 213-18.

Heijden, M. van der, *Huwelijk in Holland. Stedelijke rechtspraak en kerkelijke tucht 1550-1700*. Amsterdam 1998.

Kloek, E., 'De vrouw'. In: *Gestalten van de Gouden Eeuw: een Hollands groepsportret*. Amsterdam 1995, p. 241-79.

- Konst, J.W.H., *Woedende wraakghierigheidt en vruchteloze weeklachten. De harts-
tochten in de Nederlandse tragedie van de zeventiende eeuw*. Assen 1993.
- Korsten, F.W., *Vondel belicht. Voorstellingen van soevereiniteit*. Hilversum 2006.
- Laan, K. ter, *Nederlandse spreekwoorden, spreuken en zegswijzen*. Utrecht 2003.
- Langvik-Johannessen, K., *Het treurspel spant de kroon. De tragiek bij Vondel*.
Wommelgem 1987.
- Leuker, M.T. en H. Roodenburg, *'Die dan hare wyven laten afweyen'. Overspel, eer en
schande in de zeventiende eeuw.* Nijmegen 1988. Geraadpleegd via de dbnl:
http://www.dbnl.org/tekst/leuk001died01_01/index.php [juli 2010].
- Lingen, A. van der, *Vrouwen rond de koningen van oud-Israël*. Zoetermeer 1997.
- Meijer, M., *In tekst gevat. Inleiding tot een kritiek van representatie*. Amsterdam 1996.
- Monteiro, M., 'Ieder haar waarom. Betekenis van geloof en geloofsbeleving voor
vrouwen in de tijd van Tesselschade Roemers.' In: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal-
en Letterkunde*, dl. III, afl. 2 (1995), p. 100-16.
- Prandoni, M., *Een mozaïek van stemmen. Verbeeldend lezen in Vondels Gysbrecht van
Aemstel*. Amsterdam 2007.
- Schenkeveld-van der Dussen, R., *Vondel en 't vrouwelijke dier. Vondels visie op vrouwen
en enkele aspecten van de receptie daarvan*. Universiteit Utrecht. Utrecht 2002.
- Smit, W.A.P., *Van Pascha tot Noah. Deel 3: Koning David-spelen - Noah*. Zwolle 1962.
Geraadpleegd via de dbnl: http://www.dbnl.org/tekst/smit021vanp03_01/index.php
[augustus 2010].
- Sneller, A.A., en A. Verbiest, *Wat woorden doen*. Bussum 2000.
- Timmer, M., *Van Anima tot Zeus. Encyclopedie van begrippen uit de mythologie, religie,
alchemie, cultuurgeschiedenis en analytische psychologie*. Rotterdam 2001.

Digitale bronnen

Colloquium Neerlandicum 11:

http://www.dbnl.org/tekst/_han001199101_01/_han001199101_01_0021.php [augustus
2010].

Joodse Encyclopedie: <http://www.jewishencyclopedia.com/view.jsp?artid=213&letter=M>
[juni 2010].

WNT, digitaal woordenboek der Nederlandse taal: <http://gtb.inl.nl/?owner=WNT> [juni
2010].